

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ARTES LIBERALES
КАФЕДРА ІСТОРІЇ

***Бакалаврська робота на тему:
«Середньовічні знання та уявлення про морську фауну»***

Студентки IV курсу
групи ГІС17/Б

Волощак Меланії Тарасівни

Науковий керівник:
Доцент кафедри Історії ГФ УКУ
PhD, ***Тимошенко Марта***

ЛЬВІВ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
I РОЗДІЛ. НАУКОВА РОЗВІДКА ПРО МОРСЬКУ ФАУНУ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО	10
II РОЗДІЛ. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ЗНАННЯ ГІЛЬДЕГАРДИ БІНГЕНСЬКОЇ ПРО МОРСЬКУ ФАУНУ	25
III РОЗДІЛ. АЛЬБЕРТ ВЕЛИКИЙ – СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ АРИСТОТЕЛЬ: ЙОГО БАЧЕННЯ МОРСЬКОГО СВІТУ	43
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	58
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

На історичному полі досліджень щоразу виникає чимало нових, незвіданих аспектів, котрі потребують уваги та ґрунтовного вивчення. Пролити світло на те, як середньовічна людина сприймала світ навколо себе, що уявляла, чим цікавилась і займалась, що знала, вивчала та що займало провідне місце в її житті, є сильним та необхідним викликом у сучасній царині наукових вчень. Так, проникнувши в глибини нашого дослідження, можемо дещо спростувати можливі побутуючі уявлення про добу Середньовіччя, як про період темних віків, де витали неосвіченість та брак знань, позаяк в цьому доробку транслюємо, що цій добі все ж був притаманний розвиток науки, дослідницькі спостереження, а також різносторонні вчення, що мали стосунок не лише до тематики теології, як, наприклад, праця середньовічного богослова Беди Преподобного - «*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*»¹ («Церковна історія народу англів»), що датується VIII століттям нашої ери. Відтак, серед інших аспектів цих вчень трапляються дослідження в царині історії, географії, математики, медицини та природничої науки (П'єр Абеляр – XI ст., Роберт Гросетест – XII ст., Томас Бредвордін – XIV ст. – приклади середньовічних науковців). Загалом, середньовічні автори працювали у різних ділянках тогочасної науки, намагаючись охопити усі сфери життя тогочасної людини, однак серед цих сфер були також рослинний і тваринний світи, котрі досліджувались науковцями неймовірно ґрунтовно та детально.

Власне саме тваринний світ, а точніше його морська складова стала наскрізною ниткою на тлі нашого дослідження, котре, втім, зумовлено досвідом нашого торішнього доробку на більш вузьку та локальну тему: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського»², яка сприяє загальному

¹ *The Ecclesiastical History of the English Nation (and Lives of Saints and Bishops)*, with an Introduction by Vida D. Scudder. London: J.M. Dent, 1916. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://oll.libertyfund.org/title/scudder-the-ecclesiastical-history-of-the-english-nation-and-lives-of-saints-and-bishops>

² Курсова робота: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського» / студ. Волощак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.

розумінню того, що джерельною базою цього доробку були праці античних авторів. На основі цих міркувань, відповідно, доходимо до переконання, що природнича наука все ж існувала й неабияк розвивалась в достатньо широкому часовому проміжку між дослідженнями античних науковців-природознавців та, наприклад, масштабною п'ятитомною зоологічною енциклопедією «*Historiae animalium*»³ («Історія тварин») швейцарського науковця Конрада Геснера, укладеною в першій половині XVI століття.

Таким чином, **актуальність** нашого дослідження зумовлена насамперед далеко невичерпним розмаїттям інформаційних даних про морський світ, знання та уявлення про який є однозначно важливими для розуміння рівня обізнаності середньовічного світу про море та його фауну. Причиною цього є також брак сучасних українських праць, позаяк доволі мало українських дослідників вивчало цю тематику або ж інші, схожі до неї. У праці польської науковиці Еви Доманської «*Historia a współczesna humanistyka. Studia z teorii wiedzy o przeszłości*» («Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле») натрапляємо на таке твердження: «...чому тоді не подумати про минуле, як про історію творення відносин між людьми та не-людьми? Бо історія – це не лише люди, це також тварини, рослини та речі»⁴. Отож, виникає питання, чому б іноді не змістити центр історії, в якому перебуває людина, скажімо, на світ флори та фауни, що є однак не менш важливим у формуванні історії планети протягом усього свого життя.

³ Gesner C. *Historiae animalium* / Conrad Gesner. – Swiss (Zurich), 1551. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/136746#page/7/mode/1up>

⁴ Ева Доманська. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. [Historia a współczesna humanistyka. Studia z teorii wiedzy o przeszłości], przeł. na ukraiński Volodymyr Sklokin]. Київ: Ніка-Центр, 2012, 264 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mikroagencja.nazwa.pl/instalator/domanska/wp-content/uploads/2011/03/Domanska_History_and_the_Contemporary_Humanities_Ukrainian.pdf

Мета даної роботи – дослідити інформацію про морську фауну та її представників, що міститься у працях трьох середньовічних авторів.

Завдання:

- дослідити у середньовічних наукових джерелах згадки про різноманітних представників морської фауни;
- проаналізувавши знайдені згадки – виявити, котрі з них можна вважати науковими та достовірними, що відповідно дає їм означення як «знання» про морську фауну, а котрі здаються вигаданими та часом фантастичними;
- простежити подібність та відмінність описів морської фауни середньовічних авторів з описами античних авторів, дослідивши, хто з античних авторів міг слугувати джерелом інформації для якогось конкретного опису морської тварини у праці середньовічного автора;
- сформуванати перелік усіх представників морського світу, досліджених у роботі й укласти його у саморобний покажчик у вигляді таблиці з оригінальною назвою кожного представника, українським відповідником та іменами авторів, котрі описували ту чи іншу морську тварину.

Об’єктом дослідження є праці середньовічних авторів, конкретні розділи яких присвячено морській фауні.

Предметом дослідження є конкретні представники морського світу, а також середньовічні знання про них та уявлення.

Хронологічними межами дослідження є середньовічний період, а саме VI, XII та XIII століття нашої ери. Ці хронологічні межі сформувалися на основі наукової діяльності та написання доробків тими середньовічними авторами, трактати котрих стали джерелами нашого дослідження.

Географічними межами дослідження виступають насамперед морські простори Середньовічної Європи, враховуючи країни проживання авторів джерел, котрі ми досліджуємо (Середньовічна Іспанія та Німеччина). Оскільки автори не вказують

на ареал поширення того чи іншого представника морської фауни, досліджуваний матеріал можна охарактеризувати як загальні енциклопедичні відомості.

Також, щодо **методології** нашого дослідження, то у ньому ми використовуємо насамперед метод аналізу та синтезу, розкладаючи згадки авторів про конкретні види морських тварин, що були поширені в Середньовіччі, про їхні особливості та місця поширення та сполучаємо різні частини та фрагменти цих згадок, описані у джерелах, котрі досліджуємо, щоб відобразити знання та уявлення середньовічної людини про морський світ, як певний цілісний об'єкт. Також ми використовуємо метод узагальнення, до прикладу - переходячи від описів про конкретного представника морського світу до загальних відомостей про морських тварин, зокрема риб. У дослідженні присутній метод класифікації, групуючи представників морської фауни за спільними зовнішніми ознаками, особливостями, способом життя чи руху. Історично-порівняльний метод також є важливим, оскільки він дає змогу простежити подібність або ж відмінність між свідченнями середньовічних авторів, порівнюючи їх між собою та протиставляючи до прикладу з деякими свідченнями античних авторів; крім цього, цей метод допоміг нам порівняти середньовічні уявлення про деяких конкретних морських істот з античними, й поміркувати над їхніми витоками.

Історіографія питання

Після першої енциклопедії Гесснера найепохальнішою подією у даній тематиці стала номенклатура флори і фауни Карла Ліннея (1735 р.). Період ХІХ – ХХ століть можна виокремити як час цікавих досліджень про окремі деталі та особливості, що стосувалися тієї ж таки морської фауни, однак вони все ще не були масштабними. Такою деталлю, яка цікавила дослідників цього періоду, було історичне дослідження номенклатури назв представників морського світу. На зразок цього маємо коротку статтю *«Fish Names, Ancient and Modern, and Early*

Illustrations of Fishes»⁵ («Назви риб, давні і сучасні, та ранні зображення риб»), у якій можемо дізнатися про тенденції в історіописанні на основі досліджень походження назв риб та іншої морської фауни, що зазвичай мали грецьку етимологію й витоки з античності. Принагідним введенням у тематику морської фауни, що досліджувалась в античну добу, може також слугувати стаття «*A Catalogue of the Fishes of Greece, with Notes on the Names Now in Use and Those Employed by Classical Authors*»⁶ («Каталог риб Греції, з примітками до назв, які зараз використовуються, та тих, які застосовували класичні автори»), яка здійснює певний символічний екскурс у те, що досліджувалося раніше, тобто в античну добу, а саме акцентує увагу на назвах представників морського світу, які побутують у Греції й зараз, однак їхнє походження, за версією авторів, цілком може тягнутися ще від часів Аристотеля. Власне у статті знаходимо переконливі трактування досліджень тваринного світу античного автора Аристотеля на основі його власних спостережень, як тих, котрі часто вважаються правильними та достовірними, позаяк частина з них підлягала неодноразовим перевіркам. Однак, це, ймовірно, не може стосуватися описів способу життя риб, їхніх звичок та характеру, оскільки, як пояснюється у статті, такі свідчення Аристотеля залежали від розповідей рибалок та інших побутових вірувань. Принагідно згадаємо, що найбільшою працею Аристотеля у дослідженні царини тваринного світу, є його трактат «*Historia animalium*» - («Історія тварин» IV ст. до н.е.), в якому містяться книги та глави, що стосуються морського світу, досліджені нами. Серед інших античних науковців, чії доробки можна віднести до переліку авторитетних свідчень античної доби є: Пліній Старший, Клавдій Еліан, Страбон, Йосиф Флавій та Гай Юлій Солін. Дослідивши необхідну нам тематику в працях згаданих авторів, ми неодноразово згадаємо влучні фрагменти з описів представників морської фауни,

⁵ *Science*, Sep. 7, 1917, New Series, Vol. 46, No. 1184 (Sep. 7, 1917), pp. 228-231 Published by: American Association for the Advancement of Science. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/1643834?seq=1#metadata_info_tab_contents

⁶ *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia*, 1892, Vol. 44 (1892), pp. 230-286. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.jstor.org/stable/4061875?seq=9#metadata_info_tab_contents

аби порівняти їх зі свідченнями середньовічних авторів й простежити можливу тяглість. Позаяк, цілком ймовірно, що дослідження античних авторів могли стати ґрунтовною джерельною базою та інформативним полем для напрацювань їхніх наступників, тобто – середньовічних авторів.

Загалом тематика водної фауни в історичному аспекті сьогодні досліджується у різних напрямках, хоч і детальних масштабних сучасних праць по тематиці виключно з морською фауною в середньовічний період все ж не знаходимо. Однак серед доробків сучасної історіографії на схожу тематику маємо напрацювання автора Річарда Гоффмана, котрий радше досліджує риболовлю і суміжні до неї аспекти, а також різновиди водної фауни, а географічними межами його досліджень постає саме Середньовічна Європа, що є для нас особливо влучним прикладом. Власне до дослідження автора з історичної риболовлі слід віднести працю «*Medieval Fishing*»⁷ («Середньовічна риболовля»), в якій автор піднімає питання зміни традиційних технологій у риболовлі, які використовували середньовічні рибалки. Їхня зміна, на думку автора, полягала насамперед в еволюції цього промислу, яка, в свою чергу, відбувалась через різні екологічні, економічні та інші роду зміни. До цієї ж тематики принагідно згадаємо працю «*Fishing for Sport in Medieval Europe: New Evidence*»⁸ («Риболовля для спорту в Середньовічній Європі: Нові свідчення»), центральним питанням якої постає культурна ментальність, що полягає в дослідженні: чому люди ловили рибу, в той час як технічна складова цього процесу, тобто те, як люди її ловили – в цій праці якраз не досліджується. Наскрізною ниткою усіх досліджень Гоффмана є насамперед історія довкілля, котрій він приділяє найбільше уваги. Крім того, автор працює над багатьма проектами, одним з яких є рукопис книги, під робочою назвою: «*The Catch. Environmental History and the Fisheries of Medieval Europe*» («Виллов. Історія довкілля

⁷ Hoffmann RC. *Medieval Fishing*. In book: *Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use*, (pp.331-393). Publisher: BrillEditors: Paolo Squatriti. January, 2000. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/289503426_Medieval_Fishing

⁸ Hoffmann RC. *Fishing for sport in medieval Europe: new evidence*. *Speculum* 60/4, 1985. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.2307/2853728>

та риболовля в Середньовічній Європі»). Однак, попри дослідження риболовлі та довкілля, іншими аспектами доробків Гоффмана, як ось у статті «*An Environmental History of Medieval Europe*» («Історія довкілля Середньовічної Європи») - постають представники водної фауни, як річкові – наприклад короп, так і морські, серед яких автор описує тюленя, кита, тріску та навіть морський планктон; дослідженими Гоффманом аспектами є також кулінарні особливості про деяких представників морського світу: сушеної тріски, засоленого оселедця чи тунця⁹.

Отже, наша робота складається з **трьох розділів**: «Наукова розвідка про морську фауну Ісидора Севільського», «Енциклопедичні знання Гільдегарди Бінгенської про морську фауну» та «Альберт Великий – середньовічний Аристотель: його бачення морського світу». Ці розділи ми формуємо відповідно до хронологічної послідовності середньовічних джерел, котрі досліджуємо. У самих розділах намагаємося слідувати логічному характеру описів морських представників авторами.

⁹ Hoffmann RC. *An environmental history of medieval Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
[Електронний ресурс] – Режим доступу:
https://www.researchgate.net/publication/285587944_Environmental_History_of_Medieval_Europe

I РОЗДІЛ. НАУКОВА РОЗВІДКА ПРО МОРСЬКУ ФАУНУ ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО

Одним з перших у західній Європі, хто спробував упорядкувати свої дослідження та спостереження про тваринний світ був автор із середньовічної Іспанії, архієпископ Севільї – *Ісидор Севільський*, життя та діяльність якого датуються VI-VII століттям нашої ери. Його авторству належить чимало латиномовних наукових праць і трактатів, які охоплюють досить широкий спектр спостережень. Серед них можна знайти твори на історичні, теологічні, наукові, біблійні, біографічні та природничі теми, наприклад: «*De natura rerum*» («Про природу речей»), «*De viris illustribus*» («Про видатних людей»), «*De ecclesiasticis officiis*» («Про церковні служіння»), «*Differentiae*» («Відмінності»), трактат для священнослужителів, який поділяється на дві частини: «*De differentiis verborum*» («Про відмінності слів») та «*De differentiis rerum*» («Про відмінності речей») тощо.

Головною працею Ісидора Севільського є «*Etymologiae*» («Етимології»), котра датується приблизно 615-620 роками н. е. і є збіркою енциклопедичної інформації та досліджень про максимально різні аспекти в середовищі природи та людській життєдіяльності; ця об'ємна праця поділяється на двадцять книг і охоплює медицину, церковну службу, сім вільних мистецтв, ересь, мови, царства, міста, народи, людей, тварин, природу, природничі науки, будівлі, кораблі, дороги, історію, війни, право, розваги, сільське господарство, їжу, одяг тощо. Важко сказати, як саме цей середньовічний автор проводив свої дослідження і вивчення, яку саме інформацію черпав з праць авторів-попередників, а яку виявляв самостійно, позаяк виклад інформації в цій об'ємній праці є доволі детальним та охоплює безліч важливих аспектів у житті людей та тварин різного виду, що також окреслює знавця чималої кількості всеохоплюючих знань. Важливо також, що Ісидор створив певну основу біологічних, географічних, теологічних, природничих, а також історичних понять та відомостей про особливості життя людей, тварин, природи того періоду. На нашу думку, «Етимології» є справді ґрунтовним та

об'ємним дослідженням, котре дійшло до нашого часу та несе, безумовно, цінну інформацію, базовану, як і на власних знаннях та спостереженнях, так і на авторитетних працях авторів-попередників.

Інформація про тварин розміщена безпосередньо у книзі XII «Етимологій», яка має відповідну назву – «*De animalibus*» («Про тварин») та у свою чергу поділяється на розділи, кожен з яких присвячений окремій групі чи виду тварин; серед цих розділів є й той, що охоплює риби та морську фауну загалом. У ньому Ісидор класифікує жителів морського світу за різними особливостями, назвами, видами тощо. Його опис радше схожий не на текст наукового формату, а на різновид покажчика чи то дійсно енциклопедії з короткими відомостями про кожен вид риби та інших морських жителів.

Чимало відомостей про деяких риб, які подає Ісидор, відомі ще з праць античних авторів, його попередників. Так, наприклад, знаємо, що давньоримський автор *Пліній Старший* (22-24 – 79 рр. до н.е.) у своїй праці «*Historia naturalis*» – «Природнича історія»¹⁰, а саме в книзі XI «*Риби та інші мешканці моря*», яка входить до цієї праці, писав про *тунців* – лат. «*thynni*», як особливо великих за розміром. Автор згадував і про Понт Евксинський, до якого весною тунці переходили цілими зграями із Середземного моря, і тільки там вони відкладали ікру. Восени ж, після нересту, вони поверталися до Середземного моря вже зі своїми дитинчатами, які спочатку мають назву «*cordyla*», а вже тоді, коли пройде рік, їх називають «тунцями» (Plin. Nat. Hist. IX. 18)¹¹. Найбільшу увагу варто звернути на наступний, хоч і не достеменно перевірений факт, який описує Пліній: начебто, запливаючи у море, тунці плывуть вздовж правого берега, а випливаючи з моря – вздовж лівого (Plin. Nat. Hist. IX. 20)¹². Як пояснює сам автор, можливо, це пов'язано з тим, що правим оком ці риби бачать краще, ніж лівим, хоча обидва їхні

¹⁰ «Природнича історія» (лат. «*Historia naturalis*») – праця давньоримського автора Плінія Старшого (I ст. до н.е.), що складається з 37-ми книг, що охоплюють географічні, кліматичні, лікарські описи, а також описи про флору та фауну.

¹¹ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

¹² Pliny the Elder. *Naturalis Historia*...

ока дуже слабкі від природи, проте, очевидно, що перевірити це видається неможливим.¹³ Такий ж факт про тунців подає нам Ісидор, спершу вказуючи, що з'являються вони зазвичай весною, а далі пояснюючи спосіб їхнього пересування: вперед – вздовж правого берега, назад – вздовж лівого та підкріплюючи це тезою про ймовірні зорові обмеження цих риб. (Isid. Etym. XII. 6. 14)¹⁴. Хоча Ісидор конкретно не вказує, звідки взяв той чи інший факт, проте він й не приховує своїх джерел у вигляді праць деяких античних авторів, зокрема Плінія, в якого черпав певну інформацію. Так, автор наприкінці розділу про риб пише про сто сорок чотири види тварин, котрі живуть у воді і поділяються на різні категорії, як от на молюсків, раків, китів, поліпів, лангустів, восьминогів, каракатиць та інших; деякі з них, зазвичай, живуть на одному місці, а інші, навпаки, є доволі чутливими до змін пір року завдяки своєму природньому інстинкту, тому, очевидно, переміщуються частіше. Тут Ісидор відразу вказує на джерело інформації, а саме Плінія Старшого (Isid. Etym. XII. 6. 63)¹⁵. Це стало для нас цікавим викликом – спробувати порівняти обидва латинські фрагменти про підрахунок морських тварин з праць Ісидора та Плінія. Однак, оскільки Ісидор не вказує на місце у доробку Плінія, звідки він взяв інформацію про цей підрахунок – ми спробували самостійно відшукати цей фрагмент. Так, натрапляємо на згадку в праці Плінія «Природнича історія» у книзі ІХ, де він подає інформацію про існування сімдесяти чотирьох видів риб і ще тридцяти, які покриті лускою, тобто загалом маємо сто чотири види риб. Ісидор же вказує про наявність у воді ста сорока чотирьох видів морських тварин, однак, на жаль, нам не вдалось відшукати тих ще сорок «загублених» у праці Плінія. Тож маємо до порівняння наступне:

¹³ Курсова робота: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського» / студ. Волошак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.

¹⁴ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

¹⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville...*

C. Plinius Secundus, Naturalis Historia, IX. 18	Isidorus Hispalensis Etymologiae, XII. VI. 63
<i>«Piscium species sunt LXXIII, praeter crustis intecta, quae sunt XXX.»</i>	<i>«Animalium omnium in aquis viventium nomina centum quadraginta quattuor Plinius ait.»</i>

Дослідження Ісидора розкриває уявлення людей тієї доби про морську фауну: вони містять цікаві та неординарні факти. Так, автор пише, що люди спершу дали назви тваринам і птахам, оскільки були біля них, жили з ними та спостерігали, а згодом дослідили і дали назви вже істотам морського світу. Середньовічні люди, за даними етимолога, діяли в межах власної уяви, відповідно називали морських істот за чинником схожості з наземними тваринами, або ж за особливостями, які були їм притаманні, наприклад, за: формою, кольором, статтю, поведінкою, в якій крився й характер чи якимись іншими зовнішніми ознаками (Isid. Etym. XII. 6. 4)¹⁶. Таким чином, морські тварини могли мати назви наземних тварин за схожими зовнішніми ознаками, і їх називали «левами», «коровами», «жабами», «павичами»; серед них зустрічаємо назви «морський вовк» чи «морська собака» - за схожістю поведінки чи характеру до наземного вовка та собаки; також морські тварини були «золотистими», «плямистими», «строкатими», «похмурими» - за своїм забарвленням; виділялись також назви за формою і статтю (Isid. Etym. XII. 6. 5; 6)¹⁷. Це слугує добрим прикладом, аби згадати, що подекуди знаходимо такого формату назви морських жителів у середньовічних бестіаріях¹⁸ та на середньовічних мапах. Напрочуд цікавими видаються деякі аналогії між наземними та морськими

¹⁶ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

¹⁷ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville...*

¹⁸ Бестіарій (лат. *bestiarius* - звіриний) – ілюстроване зібрання коротких лаконічних описів про різноманітних тварин, серед яких траплялися звиклі, справжні тварини, але також і фантастичні, вигадані.

тваринами, які можемо простежити, наприклад, в Ісидора й припустити, що його напрацювання могли стати прикладом й джерелом для уявлення та відтворення майбутніх зображень у тих же бестіаріях. Такі згадки про морських тварин, названих й намальованих та, відповідно, коротко описаних за принципом схожості з наземними тваринами можемо знайти в *Абердинському бестіарії*¹⁹, де читаємо про морську свиню; а за схожістю до різноманітних предметів також натрапляємо на коротку інформацію про рибу-пилу та рибу-меч (f. 73/v.)²⁰. Іншим місцем, де знаходимо аналогії між наземним і морським світом є природнича енциклопедія «*Hortus Sanitatis*» – «Сад здоров'я»²¹, де зображено ті ж морські корови та морські собаки (f. 344/r.)²².

Так, до речі, Ісидор, пояснюючи етимологію такого виду риби, як *ляцц* – лат. *sparus*, вказує, що він названий так через свою форму, подібну на спис. І далі, для кращого розуміння походження назви дізнаємось, що корінь слова «*sparus*», ймовірно походить від латинського дієслова «*spargere*» - «метати» / «кидати», або ж тогочасні люди саме так це уявляли й трактували. У такий спосіб можна самостійно провести логічні паралелі і переконатися в ймовірному походженні назви лящів, власне, від списа та притаманного йому заняття. Таке досить неординарне походження назв Ісидор пояснює тим, що тогочасні люди спочатку натрапляли на різні речі (серед яких і зброя), що зустрічалися на територіях суходолу та вивчали їх, а вже потім, спостерігаючи за морським світом – проводили асоціації та називали морських істот (Isid. Etym. XII. 6. 31)²³. Або, наприклад, *риба-меч* – лат. *gladius*, «меч» названа, очевидно, через специфічну форму верхньої

¹⁹ Абердинський бестіарій (англ. - The Aberdeen Bestiary) – латиномовний ілюстрований бестіарій, датований XII століттям.

²⁰ *The Aberdeen Bestiary Project* - University of Aberdeen. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f73v>

²¹ «Сад здоров'я» (лат. Hortus Sanitatis) – ілюстрована природнича енциклопедія, датована XV століттям; містить розмаїття описів про рослини, тварини та каміння, а в деяких з них присутня інформація про цілющі й лікувальні властивості конкретного елемента.

²² *Hortus Sanitatis* / Published by Jacob Meydenbach. – Germany; Mainz, 1491. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00003-A-00001-00008-00037/691>

²³ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

щелепи, яка схожа на гострий меч; автор зазначає й той факт, що за допомогою своєї щелепи у формі меча, ця риба може пронизувати і, відповідно, топити кораблі (Isid. Etym. XII. 6. 15)²⁴. Інший вид риби *хариус* – лат. *thymallus*, пише Ісидор, за своїм виглядом схожий на квітку *чебрецю* – лат. *thymus*, швидше не через форму, а через красу, смак та навіть приємний, наче квітка, запах – що нам уявити доволі складно. Тож риба хариус отримала назву від квітки чебрецю (Isid. Etym. XII.6.29)²⁵.

Наприклад, *морський коник* – лат. *equus marinus*, отримав таку назву через те, що за зовнішніми ознаками спереду він схожий на коня, а ззаду – на рибу (Isid. Etym. XII. 6. 9)²⁶. У подібності за кольором Ісидор виділяє рибу *caeruleus*, названу через свій колір морської блакиті, що схожий до кольору морської води (Isid. Etym. XII. 6. 10)²⁷; або ж рибу *чорнохвістку* – лат. *melanurus*, теж названу за схожістю за кольором, оскільки має чорні смужки на тілі, чорний хвіст та плавники, і походить від грецького слова - «чорний», μέλας (Isid. Etym. XII. 6. 27)²⁸. Доволі цікаве походження назви риби *морський дракон* – лат. *draco marinus*, яка має жало на своїх щупальцях, з яких вона випорскує отруту (Isid. Etym. XII. 6. 4).²⁹ Ісидор покликається на Плінія Старшого в описі *електричного ската* – лат. *torpedo*, і так, за словами Плінія, ця риба миттю німіє, якщо здалеку доторкнутися до неї жердиною чи прутиком, ба більше, скат є чутливим навіть до поривів вітру; назву свою отримав, відповідно, від дії *німіти* – лат. *torpescere* (Isid. Etym. XII. 6. 45)³⁰.

Щодо уявлень людей, зокрема рибалок про таких риб, як дельфіни, пише не лише Ісидор, але і його попередники. Тут же дізнаємося, що давньоримський автор *Гай Юлій Солін* (? – 400 рр. н.е.), котрому належить праця «*Polyhistor / Collectanea rerum memorabilium*» – «Про гідне пам'яті / Дива світу»³¹, намагався віднайти у

²⁴ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

²⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville...*

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ «Дива світу» (лат. «*Polyhistor*») – трактат давньоримського автора Гая Юлія Соліна (III ст. н.е.), що складається з описів найбільш дивних та чудернацьких історій світу.

джерелах різні свідчення про найбільш дивні та чудернацькі уявлення тогочасних людей про морський світ та різні його аспекти³². Так, Солін окреслював дельфінів, як найшвидших серед морських велетнів і писав, що часто бувало й таке, що вони начебто навіть вистрибували з моря та перестрибували цілі кораблі, пролітаючи над їхніми вітрилами. Також наводив ще кілька деталей: що дельфіни завжди плывуть в парі, тобто самець із самкою, куди б вони не плили; ще одна деталь стосується спинних плавників дельфіна, що вкриті шипами, і, начебто, коли дельфін гнівається - то ці шипи відтопирюються, а коли він заспокоюється - вони займають початкове положення (Gaius Iulius Solinus Polyhistor XII. 3).³³ З цієї праці дізнаємося й, що дельфіни мають якесь умовне «кодове» слово, почувши яке, вони плывуть за тим, хто його «видав». Напрочуд незвичною є інформація про те, що дельфіни реагують на людський голос і краще чують його тоді, коли дме північний вітер, а ось коли дме південний - вони чують його гірше (G. I. Solinus Polyhistor XII. 6)³⁴.

Схожу інформацію, а також і нові факти подає нам й Ісидор, розповідаючи, що, ймовірно, значення назви *дельфінів* – лат. *delphines* походить від відомостей або про те, що вони слідуєть за людським голосом, або про те, що збираються всією зграєю на звуки музики. Власне Ісидор, як і Солін пише, що в світі не існує тварин, які пересуваються швидше, ніж дельфіни, оскільки останні почасти стрибають на великі відстані, таким чином перестрибуючи та обганяючи кораблі, що плывуть по морю (Isid. Etym. XII.6.11)³⁵. З нових фактів про дельфінів, які додає Ісидор, є насамперед інформація про їхні ймовірні відчуття якихось погодних явищ у майбутньому: це відбувається завдяки тому, що на хвилях дельфіни можуть високо вистрибувати з води, після чого кидатися прямо у хвилі головою донизу, начебто відчуваючи та пророкуючи майбутній шторм. Також автор додає більш конкретну

³² Курсова робота: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського» / студ. Волошак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.

³³ Gaius Iulius Solinus. *The Polyhistor* / Translated by Arwen Apps, Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor, Macquarie University, 2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://topostext.org/work/747>

³⁴ Gaius Iulius Solinus. *The Polyhistor*...

³⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

інформацію про одне з місць, де точно бувають дельфіни; таким є ріка Ніл, проте дельфіни там особливі, вірніше особливого виду – з гострою, зазубреною спиною, якою вони розсікають черева крокодилів, які теж водяться у Нілі, і, відповідно, вбивають їх (Isid. Etym. XII. 6. 11)³⁶. Звісно, тут простежується вплив вигадок і фантазій, запозичених у Соліна.

Однак Гай Юлій Солін був не єдиним античним автором, котрий писав про дельфінів. До цього переліку слід внести й давньогрецького вченого *Аристотеля* (384 - 322 рр. до н.е.), який у своєму трактаті «*Historia Animalium*» – «*Історія тварин*»³⁷ також згадує дельфінів, проте автор детально описує й місце, в якому водяться ці риби, а саме – Понт Евксинський. Так в книзі VIII він пише про різних зграйних та прохідних риб, таких як *тунці*, *пеламіди* чи *амії*, котрі ще з весни входять у Понт і перебувають там влітку з метою розмноження та поживи. Головною причиною такого потягу цих риб до Понту є те, що це море сприятливе для життя та розмноження завдяки своїм прісним водам, у яких містяться кращі елементи для харчування та які є придатними для пиття і вигодовування мальків, а також відсутністю хижаків і великих морських тварин. Тут саме дізнаємося головну інформацію про дельфінів, яку вказує Аристотель, а саме такий факт, що в Понті не водяться більші риби, ніж дельфіни, хоча й ці дельфіни теж відносно малі (Arist. Hist. Anim. VIII. 90)³⁸.

Дещо схожі відомості подають ще два античні автори: давньоримський письменник *Пліній Старший* (22-24 – 79 рр. до н.е.) та давньоримський філософ *Клавдій Еліан* (165-175 – 235 рр. до н.е.). Пліній у своїй праці «*Historia naturalis*» – «*Природнича історія*» згадує про наявність деяких чинників, які формують певну особливість Понту; одним з них є присутність у водах цього моря більш ніжного корму, необхідного для деяких видів риб, як от тунців чи пеламід. (Plin. Nat. Hist.

³⁶ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

³⁷ «Історія тварин» (лат. «*Historia Animalium*») – трактат давньогрецького вченого Аристотеля (IV ст. до н.е.), що складається з 10-ти книг, які описують природу тварин та людей у найдрібніших деталях.

³⁸ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.esp.org/books/aristotle/history-of-animals/html/>

IX. 19)³⁹; ще одним таким чинником є відсутність у Понті будь-яких тварин, котрі є небезпечними для риб. Там бувають лише морські тюлені та маленькі дельфіни, яких Пліній окреслює як «*vitulos marinus*» і «*parvos delphinos*» (Plin. Nat. Hist. IX. 20)⁴⁰. Клавдій Еліан у своїй праці «*De natura animalium*» – «Про природу тварин»⁴¹, зокрема у книзі IV також пише про риб, котрі плывуть у Понт Евксинський з метою нересту, позаяк це місце багате на мілководдя та печери, а крім цього, воно, власне, безпечне через відсутність морських хижаків, а з більших риб, за словами автора, там лише дельфіни, однак ті доволі малі і слабкі (Aelian. De nat. animal. IV. 9)⁴². Таким чином, бачимо, що дельфіни як сьогодні, так і в найдавніші часи були, є і, сподіваємося, будуть невід’ємним атрибутом моря.

Позаяк центральним об’єктом цього розділу є все ж Ісидор та його праця, відповідно, слід детальніше розглянути відомості про інших цікавих риб та морських жителів, які подає автор. Так, дізнаємось про морських свинок – лат. *porcus marinus*, котрі мають таку будову та форму рота, що не можуть дістати собі поживу, не зарившись у пісок; завдяки своїй схожості до звиклих свиней, які в пошуках їжі риють землю, цих морських тварин назвали морськими свинками, оскільки вони також риють землю в пошуках їжі, проте – не на суші, а під водою (Isid. Etym. XII. 6. 12)⁴³. Не менш цікавою є згадка про морських ворон – лат. *corvus*, це такі морські тварини, яких виловлюють через звук, який вони видають; названі так, начебто, через голос серця – лат. *cordis voce* (Isid. Etym. XII. 6. 13)⁴⁴.

Серед морських жителів Ісидор не оминає й різноманітних плазунів. Так, дізнаємося про морського скорпіона – лат. *scorpio*, який отримав свою назву через

³⁹ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

⁴⁰ Pliny the Elder. *Naturalis Historia*...

⁴¹ «Про природу тварин» (лат. «*De natura animalium*») – праця (I-II ст. н.е.) давньоримського автора Клавдія Еліана, що складається з 17-ти книг, головним джерелом яких є трактат Аристотеля «Історія тварин».

⁴² Aelian. *On the Nature of Animals* / Translated by Gregory McNamee. Trinity University Press, 2011. – 192 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Aelian_s_On_the_Nature_of_Animals.html?id=F0PpCAAAQBAJ&redir_esc=y

⁴³ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁴⁴ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*...

те, що випускає жало, коли потрапляє в долоні людини (Isid. Etym. XII. 6. 17)⁴⁵. А також про вугра – лат. *anguilla*, котрий схожий на змію – лат. *anguis*, тому й отримав таку назву; цікаво, що автор наводить кілька детальних фактів про цю тварину: народжується вугор у морському мулі, а на дотик є такий м'який, що годі його впіймати і втримати, бо одразу вислизає (Isid. Etym. XII. 6. 41)⁴⁶. І про поліпа – лат. *polypus*, що є також багатоніжкою – лат. *multipes*, бо має багато ніг, котрими чіпляється до гачка з приманкою, об'їдаючи останню (Isid. Etym. XII. 6. 44)⁴⁷. До цього переліку автор відносить і черепаху – лат. *testudo*, чия назва походить від панцира – лат. *testa*, який служить для неї захистом; крім цього автор класифікує черепах за чотирма видами, серед яких є морські, болотні, суходільні та річкові черепахи (Isid. Etym. XII. 6. 56)⁴⁸.

Окрему увагу Ісидор приділяє *молюскам*, як одному з важливих видів морських тварин. Таким чином, він виділяє *каракатицю* – лат. *lulligo* (Isid. Etym. XII. 6. 47)⁴⁹; *равлика* – лат. *concha* (Isid. Etym. XII. 6. 48)⁵⁰; *устриць* – лат. *ostrea* (Isid. Etym. XII. 6. 52)⁵¹; *мідій* – лат. *musculus*, які виділяють молоко, що запліднює устриць (Isid. Etym. XII. 6. 53)⁵²; *мурекса* (або пурпурний равлик) – лат. *murex* - це моллюск, який отримав таку назву через свою гостру форму (Isid. Etym. XII. 6. 55)⁵³; *мідію*, називаючи її *перлинницею* – лат. *margaritiferae*: тут йде мова про моллюсків, в середині котрих виростають маленькі дорогоцінні камінці, відомі як перлини. Описуючи перлинницю, Ісидор покликається й на інших авторів, чиїх імен не вказує, проте зазначає, що у своїх доробках вони писали, що вночі ці моллюски прямували до берега, а там зароджували перлини в середині себе від небесної роси, тому мали ще одну назву – лат. *celoe*, бо від лат. *caelestis* – небесний (Isid. Etym. XII.

⁴⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

6. 49)⁵⁴. До переліку молюсків Ісидор відносить й *восьминога* – лат. *seria*, якого найкраще виловлювати за допомогою верш; також Ісидор пише про чорнило цього виду морських тварин, яке є дуже концентрованим, так що здатне загасити світло, якщо додати його у світильник (Isid. Etym. XII. 6. 46)⁵⁵.

Спектр досліджень Ісидора в галузі морського світу виявився достатньо широким, тож хочемо звернути увагу на ще кілька цікавих видів морських жителів, яких описує автор. Серед них дізнаємося про бегемота – лат. *hipporotamus*, Ісидор його описує як тварину, схожу на коня, яка має ніс у формі гачка, ікла, схожі як у кабана, завернутий хвіст та роздвоєні кігті; також зазначає, що спосіб життя в бегемота не лише у воді, але й на суші (Isid. Etym. XII. 6. 21)⁵⁶. З-поміж інших цікавинок – риба «гаміон» – лат. *hamio*, яка має таку назву, бо, начебто виловлюється лише за допомогою гачка – лат. *hamus*; також ця риба любить кам'янисті місця та має красивий візерунок у вигляді пурпурових смужок на своєму тілі (Isid. Etym. XII. 6. 33)⁵⁷. До цього переліку можна віднести й *рибу причепу* – лат. *echeneis*, що зветься так, бо причіплюється до кораблів й втримує їх настільки сильно, що, як описує Ісидор, навіть вітри, котрі буянять і шторми, котрі здіймаються в морі – не здатні зрушити корабель з місця, допоки до нього причіплена ця риба, що справді звучить доволі фантастично (Isid. Etym. XII. 6. 34)⁵⁸. Далі автор описує, ймовірно, *оселедець*, називаючи його – лат. *halec* і зазначаючи, що то була риба, вдала для засолювання (Isid. Etym. XII. 6. 39)⁵⁹. Мабуть, одним із найцікавіших фактів про морських жителів є Ісидоровий опис *мурени* – лат. *muraena*, риби, що на вигляд схожа на змію і буває лише жіночого роду; цікаво, що через схожість зі змією – рибалки виловлюють цю рибу, заманюючи її зміїним шипінням, проте вбити її зовсім непросто, бо, за словами автора, це можна зробити

⁵⁴ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁵⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville...*

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem.

лише за допомогою різки. Ба більше, Ісидор навіть вказує про присутність душі мурени у хвості, бо, виявляється, що ця риба помирає, якщо пошкодити її хвіст, однак не гине, якщо розсікти їй голову (Isid. Etym. XII. 6. 43)⁶⁰. Про мурену побіжно дізнаємось й у Аристотеля, який відносив цю морську істоту до числа як прибережних, так і глибоководних риб, перед тим пояснивши, що такі бувають й перелічивши різновиди риб, що належать до тих чи тих, або ж – до обидвох. Автор особливо виділяв добру якість плоті прибережних риб, яка залежала від їхньої поживи, котрої у них було ціле розмаїття, оскільки в місцях при берегах, де вони харчувались – попадала достатня кількість сонця, яка сприяла активному росту тамтешніх трав, корінців та інших елементів поживи морських риб. Ще одним фактом про мурену, який наводив автор, був опис процесу переховувань у різні пори року та на різні часові періоди, який здійснюють змії, вугрі, ящірки тощо. Однак дізнаємось, що цей процес притаманний також і деяким риbam, які ховаються у землі, під камінням, чи, наприклад, в гніздах, які самі ж роблять, або просто у глибинах моря. Прикладом серед переліку таких риб Аристотель наводить власне мурену, проте, звісно, не лише її. Останньою особливістю мурени, яку наводить автор – є інформація про те, що вона відноситься до м'ясоїдних риб, згадуючи, що бувають й ті, котрі харчуються устрицями, водоростями та навіть багнюкою, хоч попри це розмаїття їжі, всі риби, за словами науковця, в період розмноження харчуються ікрою (Arist. Hist. Anim. VIII. 2. 13. 15)⁶¹.

Серед інших морських тварин Ісидор згадує й *раків* – лат. *cancer*, котрі харчуються устрицями і роблять це в доволі незвичний спосіб. За словами Ісидора, раки вичікують, доки устриці привідкривають свої стулки (мушлі) і підкидають туди якийсь камінець, щоб устриці не змогли повністю закритись, після чого виїдають їхнє м'ясо. Автор наводить ще один дивакуватий факт про раків: начебто, якщо зв'язати до купи десять раків за допомогою жмутика базиліка – то туди сповзуться

⁶⁰ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁶¹ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.8.viii.html

всі скорпіони, що є на морському дні (Isid. Etym. XII. 6. 51)⁶². Однак можна припустити, що цей факт недостовірний, оскільки Ісидор не покликається на жодного з авторів, котрі могли б писати про таке, а також не зазначає, що спостерігав це особисто чи чув від рибалок. Також до цього переліку Ісидор додає *морського їжака* – лат. *echinus*, описуючи його зовнішній вигляд: має характерні колючі голки по всьому тілу, а також виокремлює особливості м'яса морського їжака, яке є дуже ніжним, а за кольором схоже на таку речовину, як кіновар – лат. *cinnabari* (Isid. Etym. XII. 6. 57)⁶³. У «Природничій історії» Плінія знаходимо інформацію про цю речовину, яку автор означає як «драконову кров», історія творення якої, за словами Плінія, ймовірно походила від греків й полягала в тому, що ту «кров» виготовляли з густої речовини, яку здобували шляхом розчавлення дракона під вагою мертвого слона, що є абсолютно вражаючим й доволі важким для уявлення фактом. Це цілком може бути якоюсь легендарною історією чи то тогочасними фантазіями, пов'язаними із зовнішнім виглядом кіновару. А далі цю речовину змішували з кров'ю будь-якої тварини й отримували власне згадану нами кіновар багряного кольору, що, за словами Плінія, найчіткіше відображає колір крові, яку, як фарбу, давні цивілізації використовували у живописі, малюючи зокрема одноколірні, монохромні картини. Однак більш притаманним нашій уяві означенням цієї речовини, яку знаходимо у поясненнях в праці, є – бісульфат ртуті (Plin. Nat. Hist. XXXIII. 36-39)⁶⁴.

Завершуючи свій опис про морських тварин Ісидор підсумовує, що море наповнене різноманітними тваринами, серед яких є різні види риб, котрі, зрозуміло, що плавають, є також морські їжаки чи устриці, які ведуть нерухомий спосіб життя, тобто не пересуваються (Isid. Etym. XII. 6. 61)⁶⁵. Також автор вкотре покликається

⁶² Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁶³ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*...

⁶⁴ *The Natural History*. Pliny the Elder. John Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D33%3Achapter%3D38>

⁶⁵ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*...

на працю Плінія Старшого, зазначаючи, що Пліній вказує на існування ста сорока чотирьох видів морських тварин, що живуть у воді. Крім того, він розподіляє цих тварин за певними категоріями, поділяючи на молюсків, раків, китів, поліпів, восьминогів, лангустів, каракатиць, плазунів тощо. За дослідженнями Плінія, відомо також, що частина цих морських тварин має природню здатність відчувати зміну пір року чи погоди, що спонукає їх до якогось руху та змін, в той час як інша частина тварин їх не відчуває, і, відповідно, не змінює місце свого перебування (Isid. Etym. XII. 6. 63)⁶⁶. Доволі цікавими є схожі наукові описи про такі відчуття морських жителів до змін клімату, погоди чи пір року й у інших авторів, попередників Ісидора, наприклад – в Аристотеля, у його «*Historia Animalium*» – «*Історії тварин*». Там він детально описує інформацію про пори року та погодні явища, які тим чи іншим чином впливали на пересування, наприклад, таких риб, як тунців чи пеламід. Зокрема автор наводить приклад Плеяд⁶⁷ (зоряного скупчення), після якого ці риби разом зі своїми мальками відпливали з вод Понту Евксинського, де ті мальки народжувалися і підросали (Arist. Hist. Anim. VIII. 91)⁶⁸. Також автор не оминає й приклад змін напрямку вітру, які відчувають ці риби. Так, зазначає, якщо взимку дме південний вітер, то вони затримуються в Понті і не відпливають звідти, а якщо дме північний вітер, то вони навпаки - швидко відпливають, бо цей вітер є для них супутнім та полегшує їхній рух (Arist. Hist. Anim. VIII. 89)⁶⁹. Таким чином, бачимо, що природний чинник, котрий формувався з різного роду кліматичних та погодних аспектів, займав важливе місце у наукових спостереженнях, уявленнях та описах авторів, як в епоху Античності, так і в епоху Середньовіччя. Ймовірно, чималу частину інформації ці автори черпали з розповідей та оповідок рибалок чи морських мандрівників, котрі наочно

⁶⁶ Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с.

⁶⁷ Плеяди - зоряне скупчення у сузір'ї Тельця, яке видно на небі взимку в північній півкулі та влітку - в південній.

⁶⁸ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

⁶⁹ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

спостерігали, припустимо, за деякими видами морських жителів, зокрема – за рибами, відповідно, й могли робити певні припущення на основі побачених речей.

Описи Ісидора Севільського мають виражений енциклопедичний характер, позаяк автор чітко виокремлює й описує кожен вид морських жителів, про який згадує, або й конкретну рибу чи молюска. Він подає інформацію доволі лаконічно, вказуючи лиш характерні, ключові ознаки тієї чи іншої морської тварини. Зазвичай, ці ознаки пов'язані із зовнішнім виглядом, назвами або особливостями поведінки різних видів морських жителів, що робить такі описи особливо цікавими та нетрадиційними. Підсилює тяглість з античних часів й той факт, що Ісидор неодноразово покликається на своїх попередників, як от автора Плінія Старшого, подаючи інформацію, почерпнуту від них, як щось достовірне, вже відоме та напрочуд переконливе.

II РОЗДІЛ. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ЗНАННЯ ГІЛЬДЕГАРДИ БІНГЕНСЬКОЇ ПРО МОРСЬКУ ФАУНУ

Наступною середньовічною енциклопедисткою, що приклала чимало зусиль для укладення не менш інформативного та деталізованого трактату про тварин, на основі наукових спостережень, знань, уявлень, переповідок тощо була монахиня – свята Гільдегарда Бінгенська. Її життя та творча діяльність припадає на XI-XII століття у Німеччині, де вона народилась і померла, та насамперед характеризується її пророчим даром. Крім цього, Гільдегарда мала таланти у композиторстві, письменництві, філософії, ботаніці, лікарській справі та у багатьох інших сферах, що дозволяє окреслити її як доволі різносторонню, талановиту та ерудовану особистість, що віддала своє життя Богові, прийнявши монаший сан. Авторству Гільдегарди Бінгенської належить чимало праць та трактатів, серед яких є й ті, котрі написані на основі її видінь, як от праця «*Scivias Domini*» (*Scite vias Domini*) – «Знай шляхи Господні», чи «*De operatione Dei*» (*Liber divinatorum operum*) – «Про Господню діяльність» (Книга робіт провидця) або «*Liber vitae meritorum*» – «Книга заслуг життя».

Однак це ще не всі важливі доробки монахині, оскільки до цього переліку слід віднести також «*Liber subtilitatum diversarum naturarum creaturarum*» - «Книга про внутрішню сутність різних природних створінь», що поділяється на дві частини: «*Liber simplicis medicinae*» - «Книгу про просту медицину», більш відома як «*Physica*» – «Фізика» і «*Liber compositae medicinae*» - «Книга про складну медицину». Таким чином, для нашого дослідження важливою стала саме перша частина цього доробку, тобто - «Фізика», позаяк ця книга постала на основі описів про рослини, тварин, мінерали, дерева, метали чи каміння, які авторка класифікує в окремі розділи книги. Кожна з перелічених вище груп згадана й описана Бінгенською неспроста, позаяк кожній з них притаманні певні цілющі й лікувальні властивості, що дозволяло Гільдегарді зібрати знання про їхні дії в одному доробку на медичну тематику відповідно. Проте ми не будемо розглядати всю «Фізичку»

монахині, бо для нашої сфери дослідження актуальні насамперед згадки та напрацювання про морську фауну. Тож з цього доробку авторки беремо до уваги книгу, що найбільше нас цікавить – *книга п'яту - De Piscibus (Про риби)*. Вона складається з 36 підрозділів, кожен з яких присвячено окремому виду риб чи іншим представникам морської фауни. Цікаво, що монахиня подає назви риб латиною та інколи середньовічною німецькою. В опрацюваннях «Фізики» з XIX ст. у дужках подано латиною класифікацію риб та інших морських істот за шведським науковцем *Карлом Ліннеєм*⁷⁰. Таку класифікацію й номенклатуру всіх живих організмів, яку розділив на царство тварин, рослин та мінералів - Лінней розробив її у 1735 році.

Авторка розпочинає цю книгу з опису про спосіб життя різних риб, відразу класифікуючи їх за трьома умовними типами, котрі доволі просто можна виокремити з прочитаного. До цих типів вона відносить риби, котрі живуть на дні моря, риби, котрі живуть в середньому рівні води моря, й ті, котрі живуть на поверхні води. Далі монахиня зазначає, що перший тип риб харчується корінням різних трав та іншою їжею, яку шукає на дні моря. Також пише, що ці риби можуть підійматися у вищі прошарки води, здебільшого до середини, хоча все одно більшість свого життя вони проводять на дні; що цікаво серед них є такі, які більше любляють денну пору доби і сонячне світло, а інші ж навпаки – нічну пору доби й місячне світло. Власне, характеристикою такого способу життя Гільдегарда пояснює певну шкідливість цих риб, говорячи про їхнє м'ясо, яке є дещо м'яким і не жорстким, позаяк вони практично завжди перебувають на дні моря, тому авторка окреслює м'ясо цих риб – як нездорове для споживання (Hild. Phys. V. ст. 75)⁷¹. Наступний тип риб знаходить свою їжу зазвичай біля якихось скель, що трапляються в морі і біля яких є трави, що слугують поживою для цих риб. Гільдегарда навіть зазначає, що ця зелень є настільки корисною та багатую на

⁷⁰ Карл Лінней – шведський науковець XVIII століття; перший розробник класифікації та номенклатури всіх живих організмів, яку здійснив у 1735 р.

⁷¹ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

поживні елементи, що якби її споживали й люди, а не лише риби, то вони б змогли вберегти свої слабкі, хворобливі місця в організмі. Ці риби також можуть змінювати локацію, перепливаючи то нижче, до дна моря, то вище, до його верхів. За словами монахині, вони зазвичай менші за розміром, ніж ті риби, котрі живуть на дні, проте також, як останні, полюбляють або день і сонячне світло, або ніч і місячне світло. Таким чином, дізнаємось, що м'ясо цих риб є значно здоровішим та кориснішим, позаяк більшість часу вони перебувають у середніх прошарках моря, тобто у чистих його водах (Hild. Phys. V. ст. 75)⁷². І, врешті, третій тип риб Гільдегарда вважає найменш корисним для споживання, оскільки вони мешкають на поверхні морських вод, де є велика кількість сміття та відходів, тож їхнє м'ясо ніяк не може бути добрим; за словами авторки, воно біле на вигляд та м'яке. Іншою особливістю способу життя цих риб є також і той факт, що вони на поверхні води отримують більше сонячного світла і тепла, ніж будь-які інші риби, що живуть в низинах моря, саме тому ці мешканці вод змушені переховуватися у печерах, де, як зазначає авторка, міститься застоюна вода, що теж негативно впливає на вигляд і користь м'яса цих риб (Hild. Phys. V. ст. 75)⁷³. Ймовірно, вони прямують до тих печер зазвичай в літню пору року, позаяк сонце в цей час найбільш палюче. Також, не розділяючи риби на типи чи види, Гільдегарда пише, що деякі з риб, напевно, за власними природними потягами, шукають собі їжу в денну пору доби, під сонячним світлом, а інші ж – навпаки, відчувають комфортними пошуки поживи вночі, при світлі місяця, що можна вважати однозначно цікавим та нетиповим уявленням чи то навіть спостереженням (Hild. Phys. V. ст. 76)⁷⁴.

Якщо ж порівнювати середньовічні й античні виклади про такі, більш загальні відомості про морську фауну, як це описала Гільдегарда, то як приклад античних згадок наводимо Аристотеля, який описує водних тварин, серед яких виділяє морських, річкових, озерних та болотних тварин. Також можемо

⁷² Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁷³ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard...*

⁷⁴ Ibidem.

спостерігати цікаву особливість в природі тварин, яку автор вводить як певну закономірність, яка жодним чином не змінюється. Так, за нею, існують сухопутні тварини, велика кількість яких добуває собі поживу у воді, проте з водних тварин ніхто не добуває її на землі. Або ж факт про рибу, яка є лише плаваючою, але не існує в природі тварини, яка є тільки літаючою, оскільки відомо, що птахи мають здатність як і літати, так і ходити (Arist. Hist. Anim. I. 8; 9)⁷⁵. Аристотель чітко окреслює й розбіжності між різними видами водних істот, тобто, якщо автор описує риб, то вияскравлює різного роду ознаки, притаманні лише риbam, і так ми розуміємо, що йде мова саме про риб; так само з кожним наступним видом мешканців різних водойм: чи то з устрицями, чи то крабами, чи то моллюсками. Окрім того, цей детальний та конкретизований опис представників водного світу, підводить нас до висновку, що всі вони, хоч і живуть у воді, проте спосіб життя можуть мати зовсім інший. Так дізнаємось, що є водні тварини, які живуть, приростаючи, наприклад – устриці та різні їх види, а є й такі, які живуть лише плаваючи, серед них: риби, моллюски, лангусти, а також ті, що хоч і вважаються водними, проте можуть ходити – це, наприклад, краб, який за своєю природою є ходячим. За Аристотелем, усі тварини поділяються на стадних та одинаків; серед водних тварин прикладом стадних є такі морські риби, як тунці чи пеламіди (Arist. Hist. Anim. I. 9. 11)⁷⁶. Власне, у цьому порівнянні двох викладів загальних відомостей про морську фауну: античного й середньовічного, бачимо, що Аристотель все ж вдавався до цілковитого аналізу водних тварин, серед яких були і морські, і річкові, і озерні тощо. Однак Гільдегарда акцентує увагу й свої знання власне на представниках морської фауни, в більшості – на рибах. Так, наприклад, доволі новим для нас фактом став опис трьох шарів морської води, у яких мешкають риби; вона також пише про їхні розміри, слабкі місця, плоть, а також те, в яку пору доби вони більш активні. Тим не менш, Аристотель зосереджується на детальному

⁷⁵ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.6.vi.html

⁷⁶ Aristotle. *The History of Animals*...

аналізі способу життя, харчування й пересування водних тварин, риб зокрема. Тож обидва виклади, з різних кутів наукових досліджень дають нам зрозуміти й уявити чіткий загальний образ про водних тварин та морську фауну зокрема.

У викладі Гільдегарди далі досліджуємо, що монахиня подає перелік ще кількох загальних відомостей та характеристик морських риб в цілому. Серед них – інформація про процес та особливості нересту, який бере свій початок з моменту, коли кожна особина (рибина) шукає собі пару серед інших, таких як вона; потім, вже перебуваючи у парі, риби шукають місцину для нересту. Такою місциною часто слугують прибережні місця, де, за словами авторки, спокійна вода і поживні трави добрі для харчування цих риб; окрім них, там є захист від шторму та вітру, а також панує тиша, що необхідна для процесу нересту (Hild. Phys. V. ст. 76)⁷⁷. Однак Гільдегарда далі зазначає, що нерест доволі часто зазнає пошкоджень від злив та штормів у морі, а також від кораблів, що по ньому ходять, що призводить навіть до гибелі нересту, або ж до труднощів у його розвитку. Крім того, як описує далі авторка, не лише сам нерест страждає від зовнішніх впливів погоди / кораблів тощо, але й мальки, котрі є його плодами: річ у тому, що вони народжуються дуже малими та слабкими, відповідно, теж потерпають від змін погоди чи інших зовнішніх явищ. Навіть більше – авторка не оминає й самих риб, котрі виношують нерест, а скидаючи його, стають слабкими (Hild. Phys. V. ст. 76)⁷⁸.

Переходячи то більш детального опису конкретних риб, Гільдегарда згадує в першу чергу *kita* – лат. *cetus (balaena mysticetus L.)*, описуючи цю рибу в доволі цікавому порівнянні - як ту, що любить день так, як і ніч і як ту, що любить дно моря так, як і його поверхню. Харчується кит за допомогою інших риб, однак, ймовірно, їсть він дуже багато, бо як зазначає авторка, після таких поїдань він стає дуже грубим і, здається, навіть нерухомим і нездатним переплисти в інше місце. Далі Гільдегарда наводить деталізований опис того, як кит, після «масштабного»

⁷⁷ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁷⁸ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*...

харчування, коли пройде трохи часу, випльовує зі шлунку зайві наїдки, що, мабуть, перешкоджають травленню, і, таким чином, полегшує своє тіло й організм, і стає здатним пересуватися та рухатися далі. Проте після цього, кит й далі блукає по морю і полює, перебуваючи у гніві, і в підсумку може пожирати все, на що натрапить протягом свого шляху (Hild. Phys. V. 1)⁷⁹. Такий опис вартує особливої уваги, позаяк тут йдеться вже про характерні особливості поведінки кита, які доволі важко окреслити та наділити певною науковістю чи достовірністю. Це більше скидається на певні масштабні людські уявлення про цю рибу, які побутували у той час, що є неодмінно цікавим. Ймовірно, кит в уявленнях тогочасних людей поставав як риба люта, бездушна, страшна, це було дійсно морське чудовисько, яке наводило чималий страх на людей своєю присутністю у морі. Гільдегарда далі пише, що люди виловлювали кита за допомогою хитрощів (Hild. Phys. V. 1),⁸⁰ що теж постає іншим полем для роздумів і дискусій, бо, попри страх, який люди відчували, уявляючи цю морську тварину, вони все ж таки наважувалися її виловлювати.

Загалом дізнаємося, що слово «*cetus*» має грецьке походження й виглядає як «*κῆτος*». Саме значення слова могло варіюватися й ідентифікувати не лише «кита», позаяк воно могло означати якесь морське чудовисько чи просто велику морську тварину, тобто під словом «*cetus*» міг ховатися не тільки кит, але й акула, дельфін чи тюлень⁸¹. Серед античних описів про кита надібуємо згадку насамперед у Аристотеля, який коротко зазначав, що кит – живородна тварина, як і дельфін, тобто він одразу народжує живих дитинчат, як це автор порівняв з іншими наземними живородними тваринами або ж з людиною (Arist. Hist. Anim. VI. 12)⁸². У праці Плінія Старшого також натрапляємо на кілька фактів про кита, як, наприклад, те, що вони бувають в Індійському морі, а також виокремлював, що кит та акула –

⁷⁹ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁸⁰ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*...

⁸¹ A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph.D and Charles Short, LL.D. Oxford, Clarendon Press, 1879. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=cetus&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059>

⁸² Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.6.vi.html

найбільші за розмірами морські тварини. Звісно, автор описав й головний елемент, який формує наше сучасне цілісне уявлення про китів, а саме – наявність отвору на чолі, крізь який кити випускають воду у вигляді фонтану, коли пропливають по поверхні морської води; у цих риб також відсутні зябра. Однак щодо китового дихання, Пліній стверджує, що воно у них, як і у інших морських істот, відбувається за допомогою легень, які вони мають серед інших своїх внутрішніх органів і яке, за словами дослідника, вважається органом, без якого процес дихання є неможливий для будь-якої тварини. Тим не менше, Пліній Старший також створює образ кита (як і акули) як морського чудовиська, називаючи його лат. *belua*, й зазначає, що найкращим часом для виглядання чудовиськ у морі є період сонцестояння, бо саме тоді сильні вітри й затяжні дощі підіймають з дна тих чудовиськ, котрі там зачаїлись, створюючи в морських глибинах значні коливання й шторми (Plin. Nat. Hist. IX. 3. 6)⁸³.

Неабияк цікава згадка про кита трапилася й у «Юдейських старожитностях»⁸⁴ - «*Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία*» античного автора, єврейського історика Йосифа Флавія (~ 37 – 100 рр. н.е.), де кит також «виростає» в уявленнях людей, як великий і злий. Флавій переповідає біблійну історію про пророка Йону, котрий разом з іншими людьми плив на кораблі, однак, коли розпочався шторм, пророк порадив тим людям скинути його у відкрите море, начебто саме він був для них загрозою та винуватцем шторму. Дослухавшись до Йони, люди все ж скинули його у море, а шторм дивом миттю припинився. Як розповідає далі автор, у морі пророка проковтнув кит, і той перебував у його череві протягом трьох днів та трьох ночей, аж поки кит не викинув його живим та неушкодженим на берег моря. Після цих «пригод» пророк немовби душевно очистився, каявся та просив пробачення у Господа. Завершуючи свою розповідь, Йосиф Флавій звертає увагу на те, що

⁸³ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

⁸⁴ «Юдейські старожитності» - (гр. *Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία*) один з найбільших доробків Йосифа Флавія, датований I ст. н.е., що містить 20 книг, написаних грецькою мовою, які переповідають єврейську історію.

переповів її з усіма деталями й безперечно у такому вигляді, в якому вона була написана у Святому Письмі (Joseph. Flav. Antiq. Jud. IX. 10. 2)⁸⁵. Цілком ймовірно, що людські уявлення про кита беруть свої початки ще з античних часів, як це можна простежити на прикладі праць Плінія Старшого та Йосифа Флавія, та поступово насичуються новими історіями, переповідками, спостереженнями, що з плином часу формуються у щось цілісне та безперечне, у щось, в що без сумніву вірять, правдиво уявляють та поширюють далі.

Китовий опис Гільдегарди постає у ще цікавішому світлі, коли вона подає ту інформацію, що є певною наскрізною ниткою у її книзі, а саме – лікувальні властивості кита й рецепти лікарських засобів, які можна з нього «отримати». Найперше, вона зазначає, що китове м'ясо є добрим й корисним для вживання як і здоровим людям, так і хворим, більше того, воно є особливо цілющим для тих, хто нездужає на психічні хвороби, а також на хвороби суглобів, тобто *подагри*⁸⁶, для означення якої монахиня використовує німецький варіант цього слова – нім. *Gicht*. (Hild. Phys. V. 1)⁸⁷. Далі дізнаємося способи приготування цілющих засобів з мозку кита, який треба розмістити в горщику з водою, розмішати і довести до кипіння; тоді туди додається олія дерева й кукурудзяна трава та знову кип'ятиться; так виходить цілюща мазь. В інших цілющих засобах китове серце використовують у зціленні хвороб серця, а печінку для очищення кишківника і шлунку; також використовують легені цієї риби, роблячи з них лікарські засоби, що рятують від лихоманок й гарячок (Hild. Phys. V. 1)⁸⁸.

Наступною морською твариною в описах Гільдегарди трапляється кілька видів *осетра*, наприклад – лат. *huso (acipenser huso L.)*, що провадить більш

⁸⁵ Josephus F. *The Works of Flavius Josephus* / Translated by William Whiston. Auburn and Buffalo: John E. Beardsley, 1895. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0146%3Abook%3D9%3Awhiston+chapter%3D10%3Awhiston+section%3D2>

⁸⁶ Подагра (нім. *Gicht*) – захворювання, якому притаманні сильні болі в суглобах, їх набряк, почервоніння та чутливість.

⁸⁷ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁸⁸ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard...*

активний спосіб життя в нічну пору доби й полюбляє місячне і зоряне світло. Його плоть є м'якою, і авторка пояснює це тим, що ця риба часто перебуває у бурхливих, неспокійних морських водах, де змушена активно рухатися, щоби втриматися на плаву. Зазвичай осетри перебувають у середньому рівні морських вод, а на дні моря – рідко. М'ясо цієї риби монахиня окреслює як те, яке добре для здорових людей, однак не дуже корисне для хворих (Hild. Phys. V. 2)⁸⁹. Ще одним видом осетра є – лат. *storo (acipenser sturio L.)*, що харчується травами з морського дна та має здорову, добру для споживання плоть. Жовч цієї риби використовують у цілющих засобах для хвороб, пов'язаних з очима. Що цікаво, за описом авторки, побутує думка, що кістки цього виду риб потрібно спалювати задля відганяння злих духів (Hild. Phys. V. 4)⁹⁰. Тут цікавою до порівняння є згадка про осетра в праці ще одного античного дослідника та географа Страбона (63 р. до н.е. – 23 р. н.е.) у його праці «*Γεογραφικά*»⁹¹. Автор, описуючи люті зими, що бувають на приморських територіях Понту Евксинського, згадує про морський шлях із Пантікапею до Фанагорії, яким зазвичай плили кораблі; взимку ж, коли наставали люті морози й вода замерзала, ним можна було пересуватись на візках, бо замерзлий лід ставав суходолом для рибалок та мандрівників. Цей шлях також вирізнявся тим, що крім сполучної функції для мандрівників й торговців, він також слугував місцем риболовлі. Однак, риболовля в цьому місці відбувалася трохи іншим способом, оскільки вода була твердим льодом – рибу доводилося викопувати за допомогою остроги; переважно, рибою, яку виловлювали в таких умовах і таким способом - був *осетр* – лат. *acipenser*, який, як вказує Страбон, був практично таких же розмірів, як дельфін⁹² (Strabo, VII. 3. 18)⁹³.

⁸⁹ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁹⁰ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*...

⁹¹ *Γεογραφικά* (лат. *Geographicarum*) – трактат давньоримського історика Страбона, (І ст. до н.е.), що складається з 17-ти книг, написаних грецькою мовою, в котрих містяться описи країн Європи, Азії та Африки.

⁹² Курсова робота: «*Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського*» / студ. Волошак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.

⁹³ *Strabonis Rerum Geographicarum libri XVII* / W. Xylander, 1587. – 602 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=mJRoAAAAcAAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s

Серед інших риб, що мають цілющі властивості, Гільдегарда згадує *лосося* – лат. *salmo (salmo salar L.)*, який надає перевагу нічній порі доби, коли він перебуває в активному стані. Через це, як пояснює авторка, його м'ясо є м'яким та неміцним, а, тому не є добрим для людського споживання, бо може спричинити в організмі людини появу зайвої рідини. Харчується лосось різноманітними травами з морського дна. Щодо цілющих властивостей цієї риби, то монахиня виокремлює зцілення зубів, якщо в людини вони хворі, нищатья і стають хиткими – потрібно застосувати й помістити на ясна порошок, зроблений з кісток лосося, змішавши його із сіллю (Hild. Phys. V. 5)⁹⁴. До різновидів лосося авторка відносить й морську *форель* – нім. *fornha (salmo trutta L.)*, що також любить нічну пору доби й мешкає на дні. Цікавою особливістю цієї риби й відмінністю з-поміж інших риб, які описує Гільдегарда, є той факт, що вона не має жодного значення, як якийсь лікарський засіб, тобто, можна зрозуміти, що вона не наділена ніякими цілющими й корисними властивостями, тим не менше, за словами авторки, її вживання не шкодить ні здоровим, ні хворим людям (Hild. Phys. V. 15)⁹⁵.

Далі дізнаємося про *тюленя* – нім. *merswin* (лат. *phocae species L.*), що є морською твариною, за характером схожою на свиню, що теж може свідчити про певні тогочасні уявлення щодо поведінки якихось конкретних морських тварин. Гільдегарда стверджує, що м'ясо цих тварин є зовсім нездоровим для споживання, бо харчуються тюлені брудною їжею та, що досить дивно – брудною піною, що плаває на поверхні моря і, що ще дивніше – тюлені здатні навіть поїдати людей, котрі раптом тонуть у воді. Ймовірно, такі свідчення базовані на реальних спостереженнях тогочасних людей чи переповідках від інших, хто міг бачити подібне, наприклад – від моряків, рибалок чи мандрівників. За вказівками монахині, суміш печінки й легень тюленя, в порошкоподібній консистенції, запита водою, є порятунком від подагри (Hild. Phys. V. 3)⁹⁶. Про цю морську тварину писав також

⁹⁴ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Adbruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

⁹⁵ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard...*

⁹⁶ Ibidem.

античний автор Пліній Старший, описи котрого в праці «Природнича історія» ми вже неодноразово згадували вище. Так, Пліній згадував про тюленя, коли писав про особливість Понту Евксинського, який славився, по-перше, ніжним кормом, необхідним для харчування різних видів риб, а по-друге – Понт був безпечним місцем для проживання цих риб, оскільки з «великих» риб чи інших морських тварин туди запливали лише *малі дельфіни* – лат. *parvos delphinos* та *морські тюлені* – лат. *vitulos marinus* (Plin. Nat. Hist. IX. 20)⁹⁷.

Цікаво також, що деякі Гільдегардові описи риб є доволі розлогими та насиченими багатьма інформативними деталями, однак є й деякі, зовсім короткі й лаконічні, ймовірно, через брак інформації про цих риб або через невідомість про їхнє застосування у цілющих й лікувальних сферах. Тож слід розглянути й ті невеличкі описи, позаяк серед них також знаходимо певні уявлення, тогочасні знання та інформацію, почерпнуту з чийось спостережень, історій, думок. Найперше, розглянемо поданий авторкою опис *сома* – лат. *barbo (silurus L.)*, котрий любить тепло і денну пору доби, а коли відчуває холод – шукає схованки й перебуває там. Через любов до тепла, сом зазвичай перебуває в середньому шарі води, а, відповідно, ближче до сонця, саме тому його плоть є ніжною й м'якою. Однак, як зазначає Бінгенська, вона не є корисною для частого споживання; особливо негативно плоть сома впливає на здоров'я голови, оскільки може викликати лихоманку й головні болі; цікавий факт наводиться також про його ікру, яка вважається отруйною (Hild. Phys. V. 10)⁹⁸. Наступною короткою згадкою про один із видів морських риб є опис *пагра* – лат. *bresma (sparus pagrus L.)*, котрий, на відміну від сома, навпаки любить нічну пору доби й світло місяця, а також перебуває на дні моря; харчується зазвичай різними травами й листям. Проте він не є корисним для споживання, оскільки знаходячись на дні моря, черпає не так багато корисних елементів, котрі зробили б його м'ясо добрим для споживання.

⁹⁷ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, 1906. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

⁹⁸ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

Гільдегарда згадує про запах цієї риби, ймовірно, доволі різкий, позаяк зазначає, що готову рибу слід занурити в оцет змішаний з кмином, щоби запобігти появі запаху від неї (Hild. Phys. V. 12)⁹⁹. До цих описів відносимо й згадку про *плоскирку* – нім. *blicka* (*blicka bjorkna* L.), яка надає перевагу дню й теплу, а також зазвичай перебуває у морській піні, що назбирається у верхніх просторах води; ця риба споживає чисту їжу, відповідно її плоть є здоровою й корисною для споживання людям (Hild. Phys. V. 25)¹⁰⁰. Знаходимо інформацію й про доволі цікавий вид морських риб, такий як *колючка триголовка* – лат. *stechela* (*gasterosteus aculeatus* L.), котра має здорову й добру для споживання плоть як і кволим, так і здоровим людям, позаяк вона харчується різноманітними травами. (Hild. Phys. V. 29)¹⁰¹.

Звичайно, достатньо притаманною для сучасних уявлень про море і його мешканців є риба *камбала* – лат. *kolbo* (*pleuronectes platessa* L.), опис котрої також знаходимо в доробку Гільдегарди. Ця рибина здебільшого перебуває на морському дні і надає перевагу активностям у нічну пору доби, тому її м'ясо не приносить ніякої користі. Гільдегарда стверджує, що у голові камбали міститься отрута, ба більше плоть присутня в неї лише з одного боку, з іншого ж – просто натягнута на кістках шкіра (Hild. Phys. V. 14)¹⁰². Ймовірно, цей факт можна віднести вже не так до людських уявлень, як до реальних спостережень, позаяк таку зовнішню характеристику риби цілком можливо окреслити зі звичайного огляду цієї риби, наприклад під час риболовлі чи безпосереднього її приготування. Можна здогадуватись, що тогочасні люди все ж приділяли увагу огляданню тих риб чи інших представників морської фауни, яких вони виловлювали, оскільки це могло бути для них чимось абсолютно новим та цікавим.

Доволі важко уявити морську фауну без такого її представника як *оселедець*. Власне, авторка навіть подає не лише один вид оселедцю, а згадує й описує кількох

⁹⁹ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

¹⁰⁰ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*...

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

із них. Так дізнаємося про один з видів – нім. *meysisch* (*alosa vulgaris* L.), який нібито не є шкідливим ні для хворих, ні для здорових людей. Однак в своєму описі Гільдегарда відразу застерігає від частого споживання цієї риби, яке може призвести до появи слизу у шлунку (Hild. Phys. V. 18)¹⁰³. Ще одним видом оселедцю, про який зазначає монахиня, є – лат. *allec* (*clupea harengus* L.), опис якого є достатньо розлогим: цей оселедець надає перевагу активностям у денну пору доби, проте свій спосіб життя він веде як на дні моря, так і у верхньому шарі його вод, де шукає чисту поживу. З якихось причин, свіжий оселедець, недавно спійманий, не слід вживати кволим людям, однак можна вживати його у засоленому вигляді; також Гільдегарда виокремлює свіжоприготований оселедець, котрий слід ще теплим помістити у суміш вина й оцту. Попри всі ці нюанси, все ж, авторка наголошує, що ще кращим варіантом ця риба є у смаженому вигляді, хоча уточнень щодо того, чи це вважається кориснішим, а чи просто смачнішим – ми не знаходимо. Можна споживати також молоко цієї риби та ікру. Навіть більше, оселедець має чимало цілющих властивостей, серед яких – здатність лікувати коросту¹⁰⁴ й проказу¹⁰⁵; авторка описує цілий перелік дій, яким чином слід лікувати ці недуги. За цим керунком: у перший день слід промити голову водою, в якій попередньо був промитий засолений оселедець; на другий день промити її концентрованим лугом, приготованим з попелу; і, врешті, на третій день слід змастити голову оленячим жиром (Hild. Phys. V. 22)¹⁰⁶. Такий детальний рецепт лікування від згаданих недуг є доволі цінною згадкою, позаяк це дійсно може свідчити про правдиву поміч і порятунок від однієї з тих хвороб за допомогою згаданих вище природніх методів зцілення, серед яких є й використання «препаратів» приготованих частково й з оселедця.

¹⁰³ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

¹⁰⁴ Короста (лат. scabies) – хвороба шкірного покриву, симптомами якої є свербіж та висипання.

¹⁰⁵ Проказа (лат. lepra) – інфекційна хвороба, що вражає шкіру, кисті, стопи, дихальні шляхи тощо.

¹⁰⁶ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*...

Серед інших представників морської фауни Гільдегарда описує й *молюсків*, називаючи їх рибами, які мають ракушки чи то стулки – лат. *pisce conchas habente*, котрі мешкають на дні моря, люблять нічну пору доби й шукають на морському дні нечисту їжу (Hild. Phys. V. 19),¹⁰⁷ що, здається, є доволі дивним та водночас впевненим фактом, позаяк важко уявити, як можливо дослідити, яку саме їжу споживають молюски й уточнювати, що вона нечиста, однак, ймовірно, це чергові уявлення про те, що на дні моря – все брудне. З-поміж античних авторів згадку про молюсків знаходимо у *Аристотеля*, в його «*Historia Animalium*» – «*Історії тварин*», де він детально класифікував морських жителів за видами, які у свою чергу визначав за способом життя, харчування, виглядом та іншими особливостями й ознаками. Автор не вдавався до деталей, описуючи молюсків, проте начебто окреслював їх як окремий вид морської фауни ще у далекому IV ст. до н.е., що неодмінно варте особливої уваги. Так, дізнаємось, що Аристотель чітко окреслює розбіжності між різними видами морських тварин, тобто, описуючи риб він вияскравлює різного роду ознаки, які притаманні лише риbam, тим самим підводячи нас до розуміння того, що йде мова саме про риб; так само з кожним наступним видом морських тварин: чи то з устрицями, чи то крабами, чи то, власне, молюсками (Arist. Hist. Anim. I. 9)¹⁰⁸. Аристотель наводить перелік пояснень про те, що хоч морські тварини й живуть всі, логічно, у воді, проте спосіб життя можуть вести зовсім інший. Звідси розуміємо, що існують види морських тварин, які живуть, приростаючи, а це, наприклад, устриці та різні їх види, є й такі, які живуть лише плаваючи; серед них: риби, молюски, лангусти, а також ті, що хоч і вважаються тими, які живуть у воді, проте можуть ходити, до прикладу – краб, який за своєю природою є ходячим¹⁰⁹ (Arist. Hist. Anim. I. 9)¹¹⁰. Тут можна також згадати працю

¹⁰⁷ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

¹⁰⁸ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

¹⁰⁹ Курсова робота: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського» / студ. Волошак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.

¹¹⁰ Aristotle. *The History of Animals*.

De natura animalium - «Про природу тварин» античного автора Клавдія Еліана, котрого нам вже доводилося згадувати в цій роботі, який у своєму доробку зазначав про молюсків лиш те, що їх начебто поїдають краби, омари чи восьминоги, але автор наводив цей факт до того, щоби описати безпечність Понту Евксинського для багатьох морських жителів, власне, стверджуючи, що тих крабів, восьминогів та омарів у Понті нема (Aelian. De nat. animal. IV. 9)¹¹¹.

Неодмінно, до переліку представників морської фауни слід віднести й *рака* – лат. *cancer*, про якого теж згадує авторка. Ця морська тварина любить і денну, і нічну пору доби, що пояснюється тим, що вона повзе вперед, до сонця й назад, до місяця. Щодо корисних властивостей, то рак має добре, здорове м'ясо, яке є цілком придатним для споживання й засвоєння в організмі навіть хворобливих людей. А щодо цілющих властивостей рака, то монахиня зазначає, що у його голові міститься зелена маса, яка частково складається з великої кількості олії і, власне, це є дуже доброю, цілющою маззю, що допомагає вилікувати й позбутись гнійних утворень на обличчі та навколо носа (Hild. Phys. V. 32)¹¹². Серед античних авторів цих представників морської фауни згадував у своєму трактаті Аристотель. Так, в «Історії тварин» автор побіжно згадував раків, коли описував різні роди морських тварин, серед яких виділяв рід *риб*, як абсолютно окремий, але попри це, він також вводив до термінології морської фауни – рід *черепошкірих* та рід *м'якошкаралупних*, які також виділяв, як два окремі. Рід *черепошкірих* насправді є родом звиклих для нашого сприйняття та уявлення ракушок чи мідій, а рід *м'якошкаралупних* об'єднує в собі всіляких лангустів, крабів та власне *раків*, хоча існує ще рід *м'якотілих*, до якого входять кальмари і каракатиці (Arist. Hist. Anim. I. 32)¹¹³.

¹¹¹ Aelian. *On the Nature of Animals* / Translated by Gregory McNamee. Trinity University Press, 2011. – 192 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Aelian_s_On_the_Nature_of_Animals.html?id=F0PpCAAAQBAJ&redir_esc=y

¹¹² Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

¹¹³ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

Що цікаво, Аристотель також класифікує морських тварин за наявністю чи відсутністю плавників і тим, як цей чинник впливає на їхнє життя. Власне, він описує, що існують риби, у котрих є чотири плавники, як наприклад у риби дорадо чи морського вовка; але є такі, які мають лише два плавники, здебільшого - це риби з видовженою формою тіла як *вугор*; і, врешті, є й такі риби, котрі взагалі не мають плавників, як мурена, а також ті, для яких море, як для змій земля, тобто вони здатні рухатися лише за допомогою вигинів свого тіла. Однак бувають ще й такі, які не лише не мають плавників, але мають форму тіла, здавалося б, абсолютно незручну для плавання. Серед них – скат і хвостокіп, які є плоскими за своєю будовою, але плавають, використовуючи свої широкі сторони (Arist. Hist. Anim. I. 27)¹¹⁴. До речі, дуже важливою ознакою, яка об'єднує всіх тварин, є здійснення їхнього руху за допомогою чотирьох або більше частин, тобто: той же птах рухається за допомогою двох крил та двох ніг, усі чотириногі тварини – за допомогою чотирьох своїх ніг, риби, які мають чотири плавники – за допомогою чотирьох своїх плавників відповідно. А такі, що мають лише два плавники, або взагалі їх не мають, рухаються за допомогою двох або чотирьох частин згину свого тіла, які вони мають (Arist. Hist. Anim. I. 31)¹¹⁵. Така Аристотелева чітка й деталізована класифікація про спосіб руху деяких представників морської фауни необхідна нам насамперед для дослідження того ж таки вугра, якого описує й Гільдегарда, проте більш детально. Так, дізнаємось, що *вугор* – лат. *anguilla*, за своєю природою схожий до деяких черв'яків, позаяк зазвичай перебуває у печерах, однак, також він подібний й до риби. Плоть вугра вважається нечистою, хоча вона не здатна зашкодити здоровим людям, проте для хворих може бути небезпечною (Hild. Phys. V. 33)¹¹⁶. Частково схожою за способом життя до вугра є *мінога* – лат. *lampreda (peiromyzon L.)*, остання морська тварина, про яку пише Гільдегарда. За характером мінога теж, частково схожа на

¹¹⁴ Aristotle. *The History of Animals* // Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

¹¹⁵ Aristotle. *The History of Animals*...

¹¹⁶ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

змію, а частково на рибу, а у її хвості міститься отрута. Ця морська тварина веде більше нічний спосіб життя й часто перебуває у печерах. Щодо споживання, то мінога цілком підходить для споживання як хворим, так і здоровим людям, проте ніяких цілющих й лікувальних властивостей вона не має, відповідно, жодних рекомендацій у лікувальному застосуванні цієї риби авторка не наводить (Hild. Phys. V. 36)¹¹⁷.

Підсумовуючи, неодмінно можемо стверджувати, що опис представників морської фауни у трактаті «Фізика» Гільдегарди Бінгенської є напрочуд наповненим та містить багато деталей, які траплялися нам вперше, якщо порівнювати інформацію з доробків античних авторів-попередників, а також середньовічного автора Ісидора Севільського. Звісно, у трактаті авторки можна й простежити її особистий підхід до написання наукової інформації та інших уявлень чи то рекомендацій тогочасних людей. Навіть більше, можна також зауважити, що «Фізика» стала своєрідним прототипом збірки рекомендацій та рецептів для зцілення та лікування поширених у добу Середньовіччя хвороб й недуг, якими страждали тогочасні люди. Втім, Гільдегарда не лише чітко описувала рецепти ліків, які слід було готувати з тих чи інших риб, але вона й також зазначала харчову цінність кожного з представників морської фауни, якого описувала. Власне згадка про користь м'яса конкретного представника трапляється дійсно в кожному описі, однак рекомендації щодо їхнього застосування можуть бути не завжди, ймовірно, через брак інформації або через невпевненість у справжності цілющих властивостей деяких риб та, відповідно, у їхньому належному використанні. Трактат є безперечно цінним та важливим доробком XII століття, що також може свідчити про неабияку обізнаність тогочасних людей не лише у риболовлі чи мореплавстві, де вони могли б виловлювати риб та досліджувати їх, чи спостерігати за ними пливучи по морю, але й у лікувальній сфері та, зрештою, в кулінарії, позаяк кожен рецепт цілющих ліків від якоїсь недуги містив деталізований перелік дій, які

¹¹⁷ Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.

слід уважно виконувати, щоби врешті приготувати бажане лікарство. У цих рецептах знаходимо не лише згадки про застосування якихось частин тіла конкретних представників морської фауни, але й згадки про інші засоби, які тоді вживалися і мали якусь цінність як: оцет, оленьчий жир, кмин, кукурудзяна трава, олія дерева чи луг, зроблений з попелу, або ж, як не дивно – сіль. Крім цього, в тому ж таки трактаті дізнаємося про перелік поширених хвороб та інших недуг у середньовічний час. Так, неодноразово Гільдегарда згадує про подагру, описуючи різні рекомендації щодо її лікування за допомогою використання представників морської фауни; також побутувала тоді й лихоманка та інші види гарячок; до переліку хвороб, згаданих у трактаті відносимо й коросту і проказу, а також гнійні висипання на обличчі. Зрештою, можемо припускати, що монахиня могла використовувати лікарські поради та рецепти щодо лікування різних хвороб за допомогою морської фауни за латинськими античними трактатами, за якими, однак, ми точно не знаємо, позаяк їх дослідження не входить у завдання нашого дослідження. Тим не менш, відомо, що античними авторами таких лікарських порадників були Гален (~129-131 – 201-216 рр. н.е.), Діоскорид (40 – 90 рр. н.е.), Пліній Старший (22-24 – 79 рр. до н.е.) та Орибазій (320 – 400 рр. н.е.). Отож, крім енциклопедичних згадок багатьох представників морської фауни у вигляді лаконічних описів, де містилася головна інформація про них, у цьому трактаті можна також віднайти багато інших важливих деталей та цікавинок, які можуть пролити світло на середньовічні знання та уявлення про морську фауну, її застосування у медичних цілях, побутування конкретних недуг та інші цікаві особливості.

III РОЗДІЛ. АЛЬБЕРТ ВЕЛИКИЙ – СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ АРИСТОТЕЛЬ: ЙОГО БАЧЕННЯ МОРСЬКОГО СВІТУ

Досвід дослідження й аналізу праць двох середньовічних авторів: Ісидора Севільського та Гільдегарди Бінгенської, дав змогу пролити світло на те, що царина морської фауни у добу Середньовіччя займала провідне місце серед тогочасних складових життя й уявлень. Окрім того, можемо уявити ментальну мапу людей того періоду, де, мабуть, морська фауна в цілому та знання й уявлення про неї – могли бути одними з ключових ланок в житті тогочасних людей, особливо тих, хто мешкав на прибережних територіях, портових містах, островах тощо. Важко навіть порівняти місце морської фауни у той час з чимось, що є приблизно таким же важливим зараз, позаяк, після аналізу двох середньовічних доробків, бачимо, що вона не лише слугувала об'єктом поживи (за допомогою риболовецького промислу / торгівельних справ / кулінарії тощо), але й ключовим складником лікарських й цілющих засобів. Звісно, було б цікаво та не менш важливо дослідити значення та роль морської фауни, знань про неї та уявлень у ширших масштабах, до прикладу, у сфері риболовецького промислу, або ж в контексті торгівлі чи кулінарії, або ж, можливо, якихось тогочасних вірувань що неодмінно мали б свою новизну та унікальність. Однак, відштовхуючись від тематики нашого дослідження, слід охопити й той матеріал, котрий неабияк допоможе окреслити головний посил цього доробку, підсилити усі аргументи й домисли, дійти до кінцевих пунктів у переліку заданих цілей, довівши наш аналіз до вдалих, необхідних та наповнених висновків. Для цього необхідно оприявнити певну тяглість й прокласти уявний місток від детальності й конкретики, які проявлялись в енциклопедичних описах Ісидора Севільського і Гільдегарди Бінгенської до середньовічного образу та значення морської фауни в цілому, окрім інших цікавих та важливих деталей, що зможемо простежити у праці наступного та вже останнього у цьому дослідженні автора.

Таким чином, логічним та тематичним завершенням на цьому полі міркувань будуть дослідження німецького науковця Альберта Великого (1193 –

1280 pp. н.е.), який здійснив значний внесок у середньовічну науку та її цінність, важливість, значення й образ в цілому, котрий ми тепер можемо досліджувати. Його доробки можна вважати вершинами досягнень в добу Середньовіччя, як у сфері богослов'я й філософії, так і у сфері природничих наук. Найцікавішим фактом, що, мабуть, може робити цього автора дещо особливим та відмінним від своїх колег й попередників, є його внесок у поширення й трактування трактатів Аристотеля, у вигляді питань, коментарів та пояснень. Так, Альберт проаналізував Аристотелеву «Історію тварин», уклавши свої міркування у «*Quaestiones super De animalibus*» – «Питання щодо Аристотелевої Історії тварин». У цьому доробку автор роздумує над змістом тварин, як одних із живих організмів на нашій планеті, а також ставить перелік питань відповідно до послідовності й змісту книг у трактаті Аристотеля, на які намагається знайти лаконічні та наповнені відповіді й пояснення. Якщо ж наше дослідження, все ж, витає навколо царини морської фауни, то добрим прикладом деяких з цих питань будуть такі: *чи риби мають слух? / чи риби живляться водою? / чи риби їдять своїх дитинчат? / чому морські риби дуже м'які, хоча вони харчуються у солоній воді?* тощо¹¹⁸. Такі коментарі Альберта Великого підносять Аристотелеві наукові дослідження на дещо новий, вищий щабель у середньовічній науці й підсилюють авторитет Аристотеля серед тогочасних науковців. Слід згадати також, що виклад інформації в трактаті самого Аристотеля є дуже детальним та охоплює безліч важливих чинників в житті тварин різного виду, що також вияскравлює автора як володаря величезної кількості біологічних знань. Виклавши їх у своїй праці, автор створив основу насамперед біологічних, а також історичних знань та особливостей про тварин тієї епохи. Трактат можна окреслити як ґрунтовне дослідження, яке дійшло до нашого часу та несе цінну інформацію, базовану, що важливо, не на книгах авторів-попередників, а на власних наукових спостереженнях; праця цілком може вважатися однією із перших великих

¹¹⁸ *Questions concerning Aristotle's on Animals*, translated by Irven M. Resnick and Kenneth F. Kitchell, Jr. Washington, DC: Catholic University of America Press, 2008. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://ebrary.net/4390/philosophy/the_fathers_of_the_church

енциклопедій. Власне роль Альберта Великого тут також неодмінно заслуговує значної уваги, бо саме він вніс чималу частину своїх знань та досліджень, щоби зробити такий масштабно-науковий трактат Аристотеля – ще більш деталізованим та наповненим.

Однак, чи не найбільшим досягненням Альберта Великого у його науковій діяльності у сфері природничих наук – латиномовна праця «*De animalibus*» - «*Про тварин*», що датується XIII століттям, а у 1999-му році була перекладена на англійську мову й укладена авторами Кеннетом Кітчеллом молодшим та Ірвенном Резніком й видана під назвою «*Albertus Magnus. On Animals: A Medieval Summa Zoologica*». Головним джерелом для написання цього доробку стали також праці й дослідження Аристотеля, відповідно зустрічаємо чимало знайомої нам інформації ще з античних часів. Альбертовий трактат є доволі великим за розмірами й ділиться на два томи, які у свою чергу поділяються на книги. Таким чином, у першому томі маємо 10 книг, а у другому – 16; а книги вже тематично поділяються на розділи й підрозділи відповідно до класифікації автора. Опираючись на масштаби трактату Альберта Великого та його наповнення, можна відразу дійти до висновку, що трактат є дуже детальним, містить безліч особливостей щодо способу життя, харчування, розмноження, міграції і т.д. різних наземних й морських тварин. Також, звернувши увагу на зміст книг, бачимо, що Альберт охоплює тематику людського й тваринного організму, його складові, хвороби тощо. Відповідно, можемо окреслювати доробок Альберта Великого як масштабну середньовічну енциклопедію у сфері природничих наук, що, безперечно, є цінною для дослідження й аналізу для людей багатьох наукових професій, чи то для біологів чи то істориків, чи науковців інших галузей.

Принагідно спробуємо оприявнити найбільш цікаві згадки й деталі про представників морської фауни у трактаті Альберта Великого та проаналізувати його виклад загалом, на скільки він є науковим.

Так, Альберт знайомить нас з тваринним світом, відразу зазначаючи наявність їхніх відмінностей відповідно до місць, у яких вони живуть. Тобто ті, які мешкають на суші – ходять, а ті, які мешкають у воді – плавають, їх автор відразу окреслює як морських. Однак зазначає, що тварина є як морською, так і наземною одночасно, пояснюючи це тим, що велика кількість тварин, хоч і живе на суші, проте полює за власною поживою саме у водних просторах, тобто ці тварини відносяться як до плаваючих, чи то водних, так і до ходячих, чи то наземних. Протилежністю до цієї інформації є також факт, який наводить автор, про відсутність жодної тварини, яка би жила у воді, але полювала за поживою й могла перебувати тривалий час на суші. Тобто бачимо, що це можливо лише в одному порядку для тварин, які живуть на суші, але можуть перебувати ще й у воді, однак – не навпаки (De anim. I. 7. 9)¹¹⁹.

З-поміж інших тематичних для нашого дослідження розділів, дізнаємось про те, що багато морських риб доволі широко різняться між собою залежно від місць у воді, де вони проживають, яке, однак, вони можуть змінювати в залежності від погоди чи пори року. Так, наприклад, Альберт зазначає, що всі риби, які живуть при скелях чи десь у тих місцевостях – є товстіші на вигляд і мають здоровішу плоть, як ось риба *хариус* (тимал) – лат. *thymallus* (De anim. I. 7. 78),¹²⁰ про яку ще згадував Ісидор. Досліджуючи згадки про представників морської фауни у трактаті Альберта, нам довелося простежити цікаву річ: траплялось так, що з праць авторів-попередників, як античних, так і середньовічних, не завжди можна було дізнатись більш детальну інформацію про деяких морських істот, однак у трактаті Альберта Великого часом натрапляємо на інформацію про тих представників морської фауни, котрих ми раніше згадували побіжно, бо не мали достатньо інформації, щоби описувати їх сповна. Таким представником є наприклад *тюлень* – лат. *vitulus marinus*, про якого коротко згадував Пліній Старший, коли описував Понт

¹¹⁹ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

¹²⁰ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*..

Евксинський як місце спокою для риб, бо ніяких хижаків й великих риб там не буває, хіба що малі дельфіни й тюлені (Plin. Nat. Hist. IX. 20)¹²¹. Альберт же подає трохи більше інформації про цю морську тварину, вказуючи, наприклад, що тюлені не мають зябер (як інші риби), через які вони могли би виштовхувати зайву воду; однак вони мають у тілі якусь дихальну частину чи то отвір, через який вони можуть дихати. Також цікавим фактом є те, що тюлені є живородними тваринами, а не яйцеродними (De anim. I. 6. 68)¹²². Така класифікація вже є для нас відомою, позаяк Аристотель, окрім розрізнення тварин за родами, поділяв їх за способом народження потомства, тобто розрізняв тварин живородних та яйцеродних; до перших же автор відносять тих, які мають шерсть, а до других тих, які мають щитки, схожі на риб'ячу луску. Прикладом останніх власне є змії, хоча винятком є гадюка, яка відразу народжує живих дитинчат, натомість всі інші змії – яйцеродні (Arist. Hist. Anim. I. 34)¹²³. Тепер же знаємо, що тюлень є представником живородних тварин, як змія – яйцеродних. Альберт описує й те, що тюлені подекуди перебувають на суші, однак решту часу все ж у морі, саме тому їх відносять до морських тварин. Хоча своє потомство тюлені народжують на суші, біля води. Перебувають у воді ці морські істоти доволі часто, у будь-який період року та й плавати їм все ж вдається легше, бо як підкреслює автор, цим тваринам дуже важко пересуватися на ногах через те, що кістки ніг деформовані і мають форму хрящів, а самі тварини дуже великі за розмірами, що фактично унеможлиблює їхню ходьбу. Деякою особливістю у цьому описі є, наприклад, факт про те, що голос тюленя схожий на голос бика (De anim. I. 6. 70),¹²⁴ що вкотре може сприяти переконанням про те, що описи Альберта все ж можна віднести до наукових досліджень й спостережень, позаяк розуміємо, що такі факти більше схожі на особисто почуті й

¹²¹ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, 1906. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

¹²² *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

¹²³ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

¹²⁴ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*,...

побачені, якщо не самим Альбертом, то, ймовірно, тогочасними рибалками, мандрівниками, жителями прибережних територій чи просто спостерігачами, а не є вигаданими чи уявними.

Окрему увагу автор приділяє здоров'ю та хворобам тварин, зокрема риб, зібравши інформацію на цю тему в окремому розділі, що є для нас безпосередньо доречним. Звідти дізнаємося раніше невідомі для нас більш загальні відомості про особливості риб, як ось те, що дощ, як виявилось, є корисним практично для усіх риб, окрім малих й дрібних. Саме надмірна волога (окрім тієї, яка є з логічних причин, бо вони – водні тварини) робить їх слабкими. Тим не менш, для більших риб не лише дощова вода є корисною, але й цілі періоди дощів, бо саме у цей час різноманітні рослини й корінці, що ростуть у воді, збільшуються (виростають) і є доброю поживою для риб, тому в дощові періоди риби добре «відгодовуються». Однак схожа та в той же час протилежна ситуація є й з браком вологи, тобто з надмірною посухою, яка, якщо виникає через різноманітні погодні причини, є дуже шкідливою для риб, та навіть небезпечною, бо ж в таких умовах вони страждають та навіть гинуть у гарячій воді (De anim. I. 7. 94, 95)¹²⁵. Як виняток серед представників морської фауни, котрі не сприймають дощову погоду, Альберт Великий називає *мурену* – лат. *tirena*, рибу, що ховається від дощу, закопуючись у землю, бо, з невідомих нам причин, які автор не вказує, дощ є шкідливим для мурени (De anim. I. 7. 98)¹²⁶. Про цю морську істоту згадував й сам Аристотель, коли поділяв морських тварин за наявністю чи відсутністю плавників: так автор розрізняв риб, котрі мають чотири плавники, риб, котрі мають лише два плавники, і врешті риб, котрі взагалі не мають плавників. Власне до першої категорії Аристотель подавав у приклад рибу дорадо чи морського вовка, до другої категорії

¹²⁵ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

¹²⁶ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica...*

він відносив риб з видовженою формою тіла, тобто вугра, і врешті до третьої категорії – *мурену* (Arist. Hist. Anim. I. 27)¹²⁷.

Зрештою, автор вводить проблематику хвороб морських істот крізь призму такого ж явища у людей та інших наземних чотириногих тварин. Головною наскрізною причиною більшості недуг риб Альберт вважає надмірну вологу й холод, бо така їхня природа, що відповідно впливає на їхній організм. Важливим є зв'язок з рибалками, як тими, хто найбільше спостерігає за морським світом й відповідно постає тими, чиїм розповідям й словам можна довіряти. Власне вони розповідають, що часом виловлюють риб зовсім худими й зі зміненним забарвленням тіла внаслідок якихось, ймовірно хворобливих процесів, й наголошують, що вони пам'ятають, як в інші роки у той самий період виловлювали цих риб товстими (мабуть, такими, якими вони й мають бути) та красивими за зовнішнім забарвленням (De anim. I. 7. 101)¹²⁸.

Серед інших проблем морського світу Альберт Великий наводить факт поїдання малих за розміром риб великими рибами, тому велика кількість їхнього потомства гине. Побіжно дізнаємось, що риби здійснюють свої пошуки поживи зазвичай в нічну пору доби, тобто ще до сходу сонця. Й тут цікавою є згадка про рибалок, які, за ствердженнями автора, розставляють сітки для вилову риби саме в цей нічний час доби, коли риби є активними, хоч через темряву вони погано бачать все навколо, що є перевагою для рибалок (De anim. I. 7. 101)¹²⁹.

Окремою особливістю проблем та недуг риб, з котрою ми раніше не стикались, є, наприклад, старі риби, що втрачають свою цінність як поживи для людей, так і в цілому. Так, Альберт описує, що така стара рибина є непридатною, поганою для засолення і пояснює це розчиненням великої кількості жиру, який містився в її черевній порожнині. Як тільки виникає думка, яким же чином

¹²⁷ Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html

¹²⁸ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

¹²⁹ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica...*

тогочасні рибалки й мешканці прибережних територій відрізняли старих риб від молодих - автор пояснює, що старі риби впізнаються за розміром і пружністю. Й тут дізнаємося про вилов одного старого тунця (на жаль, не вказано, де саме), що важив близько однієї третьої тонни, а довжина його хвоста сягала одного метра, як дізнаємось з пояснення авторів цього перекладу; вони також вказують на ймовірне джерело цієї історії – працю Плінія Старшого, котрий однак не вказував, що цей тунець був старим, а лиш описав його розміри: 15 талантів у вазі й 2 лікті та 1 палець у ширині хвоста (Plin. Nat. Hist. IX. 19)¹³⁰. За поясненнями авторів 1 талант дорівнює приблизно 26 кілограм, а 2 лікті з одним пальцем автори просто обрахували як один метр ширини (De anim. I. 7. 138)¹³¹. Тобто можемо лиш уявити такі масштабні розміри цієї риби.

Як ми вже неодноразового згадували й трактували, аналізуючи розмаїття античних та середньовічних джерел, одним із ключових посилів у цьому дослідженні є згадка про дельфінів, як незмінного атрибуту моря в уявленні людей у найдавніші часи. Власне згадка про цього представника морської фауни трапляється у кожному вивченому нами джерелі, тож вважаємо добрим знаком – завершити це дослідження саме на описі про дельфіна, який знаходимо в Альберта Великого. Автор подає дещо нову інформацію – про звуки, котрі чують риби, а дельфіни зокрема, що стає зрозумілим у полюванні й риболовлі на них. Так дізнаємося історію, переповідану, ймовірно, від рибалок чи місцевих жителів прибережних територій, за якою, при полюванні на дельфінів рибалки створюють голосний шум за допомогою палиць, якими б'ють по воді. У зв'язку з цим, начебто, дельфіни отримують переляк й запаморочення, за назвою – лат. *scotomya*, та падають донизу, відповідно це спрощує їх вилов для рибалок. Відповідно до цього автор підсумовує, що дельфіни точно чують звуки, навіть якщо на їхньому тілі ми

¹³⁰ Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>

¹³¹ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irvn Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

не бачимо видимого органу слуху (De anim. I. 4. 79)¹³². Окрім того, дізнаємось також, що дельфіни не лишечують звуки, але й самі їх видають у вигляді гудіння чи цвірінькання, чи то пицання, яке схоже на голос. Неймовірним фактом є Альбертова згадка про те, що начебто чимало хто чув, що дельфіни хроплять уві сні (De anim. I. 4. 92. 101)¹³³. Як доповнення, наостанок наведемо особливу згадку про дельфінів в праці «*Polyhistor*» – «*Дива світу*» античного автора Гая Юлія Соліна (III ст. н.е.), який, згадуючи цих риб, вражаюче описував, що вони насолоджуються звуками музики, серед яких найбільше полюбляють звуки флейти, а також цілими зграями збираються у ті місцях, де грає оркестр (G. I. Solinus Polyhistor XII. 6),¹³⁴ що робить образ цих морських тварин ще цікавішим та загадковішим, хоч деякі факти, очевидно, радше видаються уявленнями тогочасних людей, ніж науковими спостереженнями чи дослідженнями.

Принагідно бачимо, що трактат Альберта Великого по-особливому цінний, масштабний, наповнений. Автор не лише почерпнув безліч інформації, фактів й описів з Аристотеля, але й здійснив вагомий внесок на основі власних значимих знань, що сприяло не лише створенню образу трактату як такої ґрунтовної праці, але й підсиленню ролі й авторитету самого Аристотеля у середньовічну епоху, котрим, ймовірно, Альберт Великий неабияк захоплювався та зовсім не цурався того факту, що саме Аристотель та його праця «Історія тварин» є основним джерелом інформації у його доробках, і власне у «De animalibus» зокрема. Автор піднімає важливі та більш детальні теми у своїх книгах та розділах, що воедино зливаються у трактат і формують цей, чи не найголовніший посил – що кожна тварина має сенс. Власне дослідник демонструє й цю тяглість між людиною і твариною, між наземним і підводним світом, між тими, хто літає і тими, хто повзає. Все це створює певний клубок інформації та образів про фауну в цілому, а про

¹³² *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

¹³³ *On Animals: A Medieval Summa Zoologica...*

¹³⁴ Gaius Iulius Solinus. *The Polyhistor* / Translated by Arwen Apps, Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor, Macquarie University, 2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://topostext.org/work/747>

морську зокрема, що безперечно підкреслює важливість, цінність та значення царини тварин в тогочасному світі.

ВИСНОВКИ

Загалом, спроби дослідити інформацію про морську фауну та її представників у працях трьох середньовічних авторів вважаємо вдалимими, а також напрочуд цінними, позаяк аналіз свідчень, поданих у джерелах посприяв також і виокремленню особливо цікавих згадок про конкретних морських істот, як, наприклад, про незмінний атрибут моря – дельфінів, що в свою чергу слугує підсилюючим фактором для загального уявлення тогочасного образу морського світу. Досліджуючи знайдені середньовічні згадки, паралельно виникла необхідність виявити, котрі з них можна окреслювати як достовірні та наукові, що, відповідно, означає їх як *знання* цього періоду про представників морських глибин. Однак в процесі дослідження траплялися й такі згадки, котрі навряд чи можна віднести до розряду наукових свідчень, позаяк з описів авторів можна було зрозуміти, що це радше вигадані вкраплення інформації про ту чи іншу морську тварину, а часом, навіть фантастичні, що в сукупності цілком могли виникати на основі переповідок тогочасних людей, різноманітних історій, легенд чи навіть пліток, котрі могли поширюватися через рибалок, мореплавців, мандрівників чи жителів дотичних до моря територій. Відповідно, це сприяє формуванню певної системи міркувань, у якій описи означаються як *уявлення* середньовічного світу про морську фауну.

Втім, ми не можемо виокремити якогось одного із трьох авторів, доробки котрих ми дослідили, який подавав би виключно наукову інформацію чи виключно вигадану. Так, наприклад, у I-му розділі подаємо етимологічне дослідження Ісидора Севільського, який описував побутуючі середньовічні уявлення про морський світ, наводячи низку аналогів у назвах морських та наземних тварин, або ж інших предметів. За таким принципом у напрацюваннях Ісидора нам траплялися *«морські корови»* і *«морські собаки»*, за схожістю поведінки й характеру до наземних корів та собак, чи *«риба-пила»* та *«риба-меч»*, за схожими зовнішніми ознаками до пили та меча відповідно. Тим не менш, у тих же дописах про морських тварин Ісидор

подавав й наукову інформацію енциклопедичного характеру, як ось про ската, вугра чи черепаху. Щодо Гільдегарди Бінгенської, у II-му розділі бачимо, що авторка також подає інформацію різного формату. Науковість її свідчень передовсім видніється крізь призму лікарських порад щодо цілющих та корисних властивостей, які містять в собі деякі морські істоти, зазвичай риби. Це на пряму вказує на обізнаність авторки у цій тематиці, яку однак хибно відносити лише до царини медицини, оскільки Гільдегарда подає достатньо деталізовані описи рецептів приготування ліків з морських істот, перед тим описуючи їхній спосіб життя, харчування та особливості організму. Усе разом допомагає цілковито зрозуміти повну «картину» про згаданого морського представника. А серед описів ймовірних тогочасних уявлень про морську фауну, мабуть, найцікавішим постає опис кита, якого авторка описує як гнівну, люту, страшну тварину, що радше формує образ кита як великого морського чудовиська. У III-му розділі виділяємо авторитет праці Альберта Великого, який по-особливому значний, бо основою його описів був трактат Аристотеля «Історія тварин», що вважався масштабним науковим напрацюванням ще в античну пору. Тож слугуючи джерелом інформації для праці Альберта, трактат підсилює науковість і достовірність описів цього середньовічного автора. Тим не менш, нам вдалося простежити, що Альберт не лише черпав інформацію в Аристотеля й описував її, але й сам мав чималий багаж знань, якими вправно володів, бо розширив Аристотелеві наукові свідчення про морський світ своїми власними напрацюваннями: наприклад, у випадку з описом тюленя, про якого автор подає доволі розширену деталізовану інформацію.

Особливо цікавими та цінними вважаємо спроби порівнянь описів морської фауни середньовічних авторів з описами античних авторів, згадки яких ми досліджували торік і які стали ґрунтовною базою для нашого дослідження. Аналізуючи енциклопедичні виклади Ісидора Севільського, Гільдегарди Бінгенської та Альберта Великого, ми неодноразово натрапляли на описи тих морських тварин, про яких вже «чули» з античних джерел, тож протягом цього

дослідження доволі часто виникали міркування про те, чи середньовічні автори написали свої трактати виключно на основі власних знань, чи все ж послуговувалися інформацією, яку досліджували й викладали у свої працях античні автори-попередники. Тож ми спробували знайти схожості й відмінності між згадками про конкретних морських тварин, які нам трапилися у працях середньовічних авторів з тими, котрі досліджували у працях античні науковці. Таким чином, доволі широкою за масштабами поширення виявилася згадка про кита, на яку ми натрапили в трактаті Гільдегарди Бінгенської; авторка напрочуд детально описувала спосіб життя, характер, поведінку та особливості харчування цієї риби, а потім навела низку вказівок щодо використання кита у цілющих та лікувальних засобах і те, як правильно їх приготувати. Однак пам'ятаємо й описуємо далі, що про кита писали й такі античні дослідники як Аристотель, Пліній Старший та Йосиф Флавій, що, відповідно, ще більше підкріплює знання та уявлення про цю морську тварину, які ймовірно беруть початки ще з часів античності. Так само натрапляємо на згадки про дельфінів, які зустрічаємо в описах Ісидора Севільського та Альберта Великого, однак знаємо, що про цих риб писали також Аристотель, Пліній Старший, Страбон, Клавдій Еліан та Гай Юлій Солін, що, відповідно, формує уявлення про дельфінів, як про незмінний атрибут моря як у найдавніші часи, так і в сьогоденні. Принагідно можемо здогадуватися, що античні автори цілком могли слугувати джерелом інформації для конкретних описів морських тварин, які знаходимо у працях трьох наших середньовічних дослідників.

В процесі творення нашого «морського» доробку, ми вдалися до підрахування усіх представників морської фауни, на яких натрапили у працях Ісидора Севільського, Гільдегарди Бінгенської та Альберта Великого, а також тих, з античних джерел, які згадували у цьому дослідженні у процесі порівняння середньовічних та античних згадок. Таким чином, у цьому підрахунку часом траплялася якась конкретна морська тварина, яку описував не лише один з трьох середньовічних авторів, але й дві, або навіть усі три, однак паралельно згадки про

цю тварину ми знаходили й у свідченнях античних авторів, часом в одного, а часом в кількох, як це було зі згадками про кита чи дельфіна, або ж про мурену. Ще однією особливістю цього підрахунку були особливі назви представників морської фауни, які подавала у своєму трактаті Гільдегарда Бінгенська, позаяк більшість з них не були науковими, якщо доречно їх так описати, і непритаманними тим латинським означенням морських істот, які знаходимо у раніших працях. Власне, в розумінні цих назв й в наведенні аналогів до них, нам стало у пригоді дослідження шведського науковця Карла Ліннея, який уклав сталі аналоги назв тих представників морської фауни, що описувала Бінгенська. Також авторка подекуди вписує назву якоїсь морської тварини на німецькій мові, що цілком зрозуміло, позаяк Середньовічна Німеччина – це місце народження і діяльності Гільдегарди. У підсумку наших підрахунків зазначимо, що всього у нашому дослідженні згадано й описано **сорок сім** представників морської фауни. Цю кількість морських представників подаємо у додатку у вигляді таблиці з оригінальною назвою кожного представника, українським відповідником та іменами авторів, котрі описували ту чи іншу морську тварину.

Відтак бачимо, що трьох середньовічних авторів: Ісидора Севільського, Гільдегарду Бінгенську та Альберта Великого насамперед об'єднує їхній значний авторитет в середньовічну добу, а також енциклопедичний-всеохоплюючий характер та масштаби середньовічних знань. Окрім того, можемо простежити побутуючі у той час прагнення до класифікації тварин, зокрема морських, а також до пояснень, часом лаконічних, а часом – цілком детальних. Власне ці пояснення можна окреслювати як родзинку та особливості кожного з трьох авторів: Ісидор Севільський подавав доволі лаконічні описи, однак з присутньою етимологією назв морських мешканців та виділяв різноманітні схожі ознаки у багатьох з них; Гільдегарда Бінгенська подавала у своїх викладах лікарські поради й описувала не лише загальні характеристики різних риб, але й їхні корисні та цілющі властивості; Альберт Великий на основі наукових свідчень Аристотеля ще більш розширено й

детально вказував особливості деяких, вже відомих раніше морських тварин, доповнюючи їхні описи новими знаннями та уявленнями. Таким чином, у підсумку розуміємо, що середньовічні автори: Ісидор Севільський, Гільдегарда Бінгенська та Альберт Великий здійснили значний внесок у розвиток середньовічної науки, подавши й описавши всю відому їм інформацію про істот з морських глибин, що крізь призму середньовічних знань та уявлень формує певний цілісний образ та значення морської фауни в добу Середньовіччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Aelian. *On the Nature of Animals* / Translated by Gregory McNamee. Trinity University Press, 2011. – 192 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books/about/Aelian_s_On_the_Nature_of_Animals.html?id=F0PpCAAAQBAJ&redir_esc=y
2. Aristotle. *The History of Animals* / Translated by D'Arcy Wentworth Thompson. – London: John Bell, 1907. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.html
3. Berendes J. *Die Physica der heiligen Hildegard*. Sonder-Abdruck aus "Pharm, Post", Wien, 1897. – 110 с.
4. Gaius Iulius Solinus. *The Polyhistor* / Translated by Arwen Apps, Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor, Macquarie University, 2011. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://topostext.org/work/747>
5. Josephus F. *The Works of Flavius Josephus* / Translated by William Whiston. Auburn and Buffalo: John E. Beardsley, 1895. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0146%3Abook%3D9%3Awhiston+chapter%3D10%3Awhiston+section%3D2>
6. Pliny the Elder. *Naturalis Historia* / Karl Friedrich Theodor Mayhoff. – Lipsiae: Teubner, [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0138>
7. Strabon. *Strabonis Rerum Geographicarum libri XVII* / W. Xylander, 1587. – 602 с. [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=mJRoAAAАсAAJ&hl=uk&source=gbs_navlinks_s

8. Barney, Stephen A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, 2006. – 475 с. Ibidem.
9. *On Animals: A Medieval Summa Zoologica*, translated by Kenneth F Kitchell, Jr. and Irven Michael Resnick. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1999.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ева Доманська. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*. [Historia a współczesna humanistyka. Studia z teorii wiedzy o przeszłości], przeł. na ukraiński Volodymyr Sklokin]. Київ: Ніка-Центр, 2012, ss. 264. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Domanska_Ewa/Istoriia_ta_suchasna_humanitarystyka.pdf
2. Курсова робота: «Спостереження античних авторів про фауну Понту Евксинського» / студ. Волощак Меланія, наук. кер. Марта Тимошенко. Львів, УКУ, 2020. 37 с.
3. Gesner C. *Historiae animalium* / Conrad Gesner. – Swiss (Zurich), 1551. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.biodiversitylibrary.org/item/136746#page/7/mode/1up>
4. Hoffmann RC. *An environmental history of medieval Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/285587944_Environmental_History_of_Medieval_Europe
5. Hoffmann RC. *Fishing for sport in medieval Europe: new evidence*. Speculum 60/4, 1985. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.2307/2853728>

6. Hoffmann RC. *Medieval Fishing*. In book: Working with Water in Medieval Europe: Technology and Resource Use, (pp.331-393). Publisher: Brill Editors: Paolo Squatriti. January, 2000. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/289503426_Medieval_Fishing
7. *Hortus Sanitatis* / Published by Jacob Meydenbach. – Germany; Mainz, 1491. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/PR-INC-00003-A-00001-00008-00037/691>
8. Lindsay, W. M. *Isidori Hispalensis episcopi etymologiarum sive originum libri XX*, Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis, Oxford: Clarendon Press, 1911. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Isidore/home.html>
9. *Physicae Hildegardis*. Excudebatur et venit apud J.-P. Migne editorem in via dicta d'Amboise prope portam Lutetiae Parisiorum vulgo D'Enfer nominatam seu Petit-Montrouge, 1855. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.clerus.org/bibliaclerusonline/de/zd.htm#ly>
10. *Proceedings of the Academy of Natural Sciences of Philadelphia* , 1892, Vol. 44 (1892), pp. 230-286. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.jstor.org/stable/4061875?seq=9#metadata_info_tab_contents
11. *Questions concerning Aristotle's on Animals*, translated by Irven M. Resnick and Kenneth F. Kitchell, Jr. Washington, DC: Catholic University of America Press, 2008. [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://ebrary.net/4390/philosophy/the_fathers_of_the_church
12. *Science* , Sep. 7, 1917, New Series, Vol. 46, No. 1184 (Sep. 7, 1917), pp. 228-231 Published by: American Association for the Advancement of Science. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.jstor.org/stable/1643834?seq=1#metadata_info_tab_contents
13. *The Aberdeen Bestiary Project* - University of Aberdeen. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.abdn.ac.uk/bestiary/ms24/f73v>

14. *The Ecclesiastical History of the English Nation (and Lives of Saints and Bishops)*, with an Introduction by Vida D. Scudder. London: J.M. Dent, 1916. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://oll.libertyfund.org/title/scudder-the-ecclesiastical-history-of-the-english-nation-and-lives-of-saints-and-bishops>

СЛОВНИКИ

1. *A Latin Dictionary*. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary. Revised, enlarged and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph.D and Charles Short, LL.D. Oxford, Clarendon Press, 1879. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=cetus&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

<i>Назва</i>	<i>Український відповідник</i>	<i>Автор(и)</i>
<i>acipenser</i>	осетр	Страбон
<i>allec (clupea harengus L.)</i>	оселедець	Гільдегарда Бінгенська
<i>ampreda (peiromyzon L.)</i>	мінога	Гільдегарда Бінгенська
<i>anguilla</i>	вугор	Ісидор Севільський Гільдегарда Бінгенська
<i>barbo (silurus L.)</i>	сом	Гільдегарда Бінгенська
<i>blicka</i> (з нім.) (<i>blicka bjorkna</i> L.)	плоскирка	Гільдегарда Бінгенська
<i>bresma (sparus pagrus L.)</i>	пагр	Гільдегарда Бінгенська
<i>cancer</i>	рак	Арістотель Ісидор Севільський Гільдегарда Бінгенська
<i>cetus</i>	кит, дельфін, велике морське створіння	Арістотель Пліній Старший Йосиф Флавій Гільдегарда Бінгенська
<i>concha</i>	равлик	Ісидор Севільський
<i>corvus</i>	морська ворона	Ісидор Севільський
<i>delphinus</i>	дельфін	Арістотель Пліній Старший Страбон Клавдій Еліан Гай Юлій Солін Ісидор Севільський Альберт Великий

<i>draco marinus</i>	морський дракон	Ісидор Севільський
<i>echeneis</i>	риба-причепа	Ісидор Севільський
<i>echinus</i>	морський їжак	Ісидор Севільський
<i>equus marinus</i>	морський коник	Ісидор Севільський
<i>fornha</i> (з нім.) (<i>salmo trutta</i> L.)	морська форель	Гільдегарда Бінгенська
<i>gladius</i>	риба-меч	Ісидор Севільський
<i>halec</i>	оселедець	Ісидор Севільський
<i>hamio</i>	гаміон	Ісидор Севільський
<i>hippopotamus</i>	бегемот	Ісидор Севільський
<i>huso</i> (<i>acipenser huso</i> L.)	осетр	Гільдегарда Бінгенська
<i>kolbo</i> (<i>pleuronectes platessa</i> L.)	камбала	Гільдегарда Бінгенська
<i>lulligo</i>	каракатиця	Ісидор Севільський
<i>melanurus</i>	чорнохвістка	Ісидор Севільський
<i>merswin</i> (з нім.) (лат. <i>phocae species</i> L.)	тюлень	Гільдегарда Бінгенська
<i>meysisch</i> (з нім.) (<i>alosa vulgaris</i> L.)	оселедець	Гільдегарда Бінгенська
<i>multipes</i>	багатоніжка	Ісидор Севільський
<i>muraena</i>	мурена	Аристотель Ісидор Севільський Альберт Великий
<i>murex</i>	мурекс (пурпурний равлик)	Ісидор Севільський
<i>musculus</i>	мідія	Ісидор Севільський
<i>pisce conchas habente</i>	молюски	Аристотель, Клавдій Еліан Гільдегарда Бінгенська
<i>polypus</i>	поліп	Ісидор Севільський

<i>porcus marinus</i>	морська свиня	Ісидор Севільський
<i>salmo (salmo salar L.)</i>	лосось	Гільдегарда Бінгенська
<i>scorpio</i>	скорпіон	Ісидор Севільський
<i>sepia</i>	восьминіг	Ісидор Севільський
<i>sparus</i>	лящ	Ісидор Севільський
<i>stechela (gasterosteus aculeatus L.)</i>	колючка триголовка	Гільдегарда Бінгенська
<i>storo (acipenser sturio L.)</i>	осетр	Гільдегарда Бінгенська
<i>testudo</i>	черепаха	Ісидор Севільський
<i>thymallus</i>	харіус (тимал)	Ісидор Севільський Альберт Великий
<i>thynnus</i>	тунець	Аристотель Пліній Старший Клавдій Еліан Ісидор Севільський Альберт Великий
<i>torpedo</i>	скат	Ісидор Севільський
<i>vitulus marinus</i>	морський тюлень	Пліній Старший Альберт Великий
<i>ostrea</i>	устриця	Ісидор Севільський
<i>margaritifera</i>	мідія (перлинниця)	Ісидор Севільський